

πορικά» με την καλή έννοια του όρου: *Τα Αινίγματα του Σύμπαντος*, *Η Πανεπιστημιακή Φάλαγγα*, *Η Αμερική και ο ρόλος της στην Επανάσταση του 1821*, και φυσικά το βιβλίο με το οποίο ασχολούμαστε σήμερα. Το ταλέντο αυτό σε συνδυασμό με το ιστορικό αισθητήριο δεν μπορεί παρά να αποτελέσει το κατάλληλο υίγμα για τη συγγραφή ενός βιβλίου. Ο Χ. Λάζος εξισορροπεί όλα αυτά τα διαφορετικά γεγονότα που έγιναν σε ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα υπό διαφορετικές συνθήκες το καθένα και τους αφιερώνει τον ίδιο πάνω κάτω χώρο. Κάνει τη διήγηση συναρπαστική, σχεδόν κινηματογραφική, με ζωντανές εικόνες και προσωπικότητες, θα μπορούσε να τον χαρακτηρίσει κανείς το ταίρι της διάσημης Αμερικανίδας δημοσιογράφου - του - παρελθόντος Barbara Touchman που με το απαράμιλλα γλαφυρό της ύφος έφερε την ιστορία κοντά στον μέσο Αμερικανό πολίτη.

Η εξιστόρηση των επιμέρους γεγονότων είναι άριστη από όλες τις πλευρές, εκείνο που παρατηρεί κανείς διαβάζοντας το βιβλίο είναι μια έλλειψη του γενικότερου ιστορικού πλαισίου. Τα γεγονότα που εξιστορούνται έλαβαν χώρα σε συνάρτηση με άλλα (όχι πάντα βέβαια) τα οποία ίσως και τελικά τα προσδιόρισαν ή και τα υπέθαλψαν. Θα έπρεπε με λίγες παραγράφους και πολύ συνοπτικά να γίνει η σύνδεση των εξιστορούμενων φοιτητικών κινητοποιήσεων με τα γενικότερα πολιτικά, οικονομικά ή κοινωνικά γεγονότα όπου αυτά επηρέασαν τα πρώτα κατά την άποψη του συγγραφέα. Ακόμη μια - δυο παράγραφοι έπρεπε να δέσουν τις ενότητες μεταξύ τους περιγράφοντας τη μετάβαση από την Οθωνική εποχή σ' αυτή του Γεωργίου Α', για παράδειγμα.

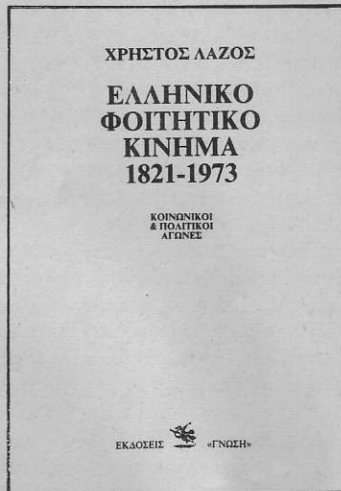
Ο συγγραφέας έδωσε το στίγμα μιας κοινωνίας ανθρώπων που πάντα υπήρξε διαφορετική από την περιβάλλουσα κοινωνία των καθημερινών πολιτών ακόμα και στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης. Το σύνθημα Ψωμί-Παιδεία-Ελευθερία ακούγονταν σε όλες τις εποχές έστω και σε διαφορετικούς τόνους. Ακόμη και όταν έπρεπε να πεθάνουν δεν δίταζαν να φωνάξουν «τα κόλλυθα ας γίνουν σφαίρες και τα κεριά λόγχες» πριν τους γαζώσουν τα μυδράλια των κατακτητών.

Δ. Ι. ΛΟΪΖΟΣ

τῷ ἀγνώστῳ ᾿Αλλάχ!
το παρεξηγημένο
και άγνωστο
στην Ελλάδα Ισλάμ

 ΚΩΝ. Γ. ΠΑΤΕΛΟΥ: *Πολιτική Ιστορία του Ισλαμικού χώρου (7ος - 18ος αι.)*. Αθήνα, Απ. Αναστασίου, 1987. Σελ. 172.

Η ελληνική ιστοριογραφία δεν είναι ασφαλώς η μόνη, η οποία θα μπορούσε να κατηγορηθεί και να κακιστεί για έλλειψη αντικειμενικότητας, επιστημονικής σοβαρότητας και αμεροληψίας στο θέμα του Ισλάμ και του Ισλαμικού πολιτισμού. Αν κρίνουμε

από την πρόσφατη μόνο διβλιογραφία την οποία προσφέρει σε δυτικοευρωπαϊκά πλαίσια η αντι-ισλαμική σιωνιστική μήνις¹ και καθολική χριστιανική υστερία², θα εκπλαγούμε κυριολεκτικά. Δεν είναι λοιπόν περιεργό αλλά επιβεβαιώνει τα προηγούμενα το γεγονός ότι, όπου η προπαγάνδα παύει να χρησιμεύει, η ιστοριογραφία κερδίζει σε επιστημονικότητα και αντικειμενικότητα. Αυτό συμβαίνει συχνά σε εκδόσεις³, οι οποίες απευθύνονται είτε σε επιστημονικούς κύκλους, οι οποίοι χρειάζονται απαραίτητα αντικειμενικά στοιχεία και δεδομένα για τις γενικότερες εκτιμήσεις και ειδικότερες αποφάσεις τους, είτε, τέλος, στο ίδιο το Ισραήλ όπου είναι ζωτική η ανάγκη της πραγματικής γνώσης του αντιπάλου, καθώς η αντιπαράθεση είναι πολύ κοντά.

Η σύγχρονη επιστήμη και η κάθε σχολή της δεν δέχονται βέβαια σήμερα την Ενόραση στην Ιστορία και, αφού καταγράφουν ό,τι πιστεύουν και διατείνονται οι πολυάριθμες θρησκευτικές παραδόσεις, τα διάφορα «ιερά» κείμενα και οι ποικίλες συνεπαγόμενες φιλολογίες, προσπαθούν να τις ερμηνεύσουν και να βγάλουν τα όσα δυνατά συμπεράσματα περί του «τί όντως τότε έγινε». Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι το «τί όντως τότε έγινε» δεν αποτελεί κατ' ουδέναν τρόπο συνάρτηση του ιστορικού επιστημονικού συμπεράσματος: αποτελεί όμως ασφαλώς συνάρτηση του κατά πόσον είναι σωστές ή εσφαλμένες οι ίδιες οι βάσεις της επιστημονικής ορθολογιστικής (καρτεσιανής στην καταγωγή της) μεθοδολογίας και τα επιμέρους κρίσιμα και οπτικές γωνίες των διαφόρων «σχολών».

Αυτό δεν πρέπει να μας διαφεύγει καθόσον η θέση περί Ενοράσεως στην Ιστορία προκύπτει ουσιαστικά από άλλο τρόπο σκέψης και άλλη μεθοδολογία νόησης: δεν είναι δηλαδή διαφορά φιλοσοφικού συστήματος και μόνον. Ουσιαστικά υπάρχει αφεαυτού το καθοριστικό «δίλημμα»: ή η επιστημονική ιστορική ανάλυση φθάνει στο ίδιο το ιστορικό γεγονός (οπότε καμιά «ενόραση» δε γίνεται ιστορικά αποδεκτή και η θρησκευτική πίστη παραμένει προσωπική ενός εκάστου επιλογή), ή η Ενόραση αποτελεί ενεργόν

1. Το βιβλίο του Claude Renglet, «Israël face à l' Islam» (Editions Horvath - 21, Les Etines 42600 ROANNE), Saint-Etienne 1983, 189 σ., είναι μία ενδεικτική περίπτωση «αντικειμενικής» δυσφήμισης κάθε ισλαμικής χώρας ή κινήματος, κάθε μουσουλμανικής χώρας της περιοχής, κάθε απελευθερωτικού κινήματος της Μέσης Ανατολής και εξίσου «απροκατάληπτης» επευφημίας του Ισραήλ, του συστήματος Κιμπούτς, του Ταλμούθ και της Καθβάλας. Ό,τι κρύβεται πίσω από παρεμφερείς εκδόσεις «δημοσιογράφων», ή γενικώς «διανοουμένων», είναι συνήθως μία μυθοποίηση κάποιου δήθεν αραβικού πολιτισμού, ο οποίος -μαζί με όλους τους πρότερούς του - μικράν αφήνει στις ημέρες μας ανάμνησιν, όπου όμως το «προηγμένο» Ισραήλ αντιπροσωπεύει ό,τι σχετίζεται με πρόοδο, υψηλή τεχνολογία, επιστημονική εξειδίκευση, κ.λπ., όντας ανάμεσα σε ακαλλίεργητους και απαίδευτους, απειλητικούς ωστόσο βαρβάρους.
2. Η μεγάλη και περισπούδαστη σειρά βιβλίων «Ouvrages de Joseph Bertuel - Études Coraniques - publiés aux nouvelles éditions latines» (1, rue Palatine, Paris 6e) όπως «un prédicateur à la Mecque» (1981, 2e éd. 1983), «De la Mecque à Médine» (1983) και «Vers un Islam arabe autonome» (1984) προβάλλει την καθολική (άλλωστε οι Nouvelles éditions latines είναι ουσιαστικά μία «θυγατρική» του Βατικανού στη Γαλλία) χριστιανική εντύπωση ότι ο Μωάμεθ, «εροκήρυκτας» και όχι Προφήτης, ουσιαστικά συνέθεσε ένα συμπύλημα από ό,τι βρήκε στερούμενος κάθε θείας επέμβασης, συμμετοχής και δράσης ή ακόμη θεοτάλτης ενόρασης. Αυτές οι «μελέτες», αυτοχαρακτηρισμένες ως «Essai critique d' analyse et de synthèse», προσπαθούν να προβάλλουν με επιστημονικοφανή τρόπο την καθολική χριστιανική άποψη ότι η «Θεία επέμβαση» σταμάτησε στον Ιησού, τους Αποστόλους και την Αποκάλυψη του Ιωάννου, κάτι το τελείως αντιεπιστημονικό δηλαδή.
3. Οι εκδόσεις της American Academic Association dor Peace in the Middle East και ιδιαίτερα η σειρά «The Middle East Confrontation States» επισύρουν θαυμασμό και εκτίμηση. Για παράδειγμα, το βιβλίο των Anne Sinai και Allen Pollack, «The Hashe mite Kingdom of Jordan and the West Bank», New York, April 1977, 371 σελ., είναι μια εξονυχιστική και αντικειμενική παράθεση στοιχείων και θεμελιωμένων απόψεων.

ΚΩΝ. Γ. ΠΑΤΕΛΟΣ
Διευθυντής ΠΑΝΤΕΙΟΥ Α.Σ.Π.Ε.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

(7ος-18ος αιώνας)

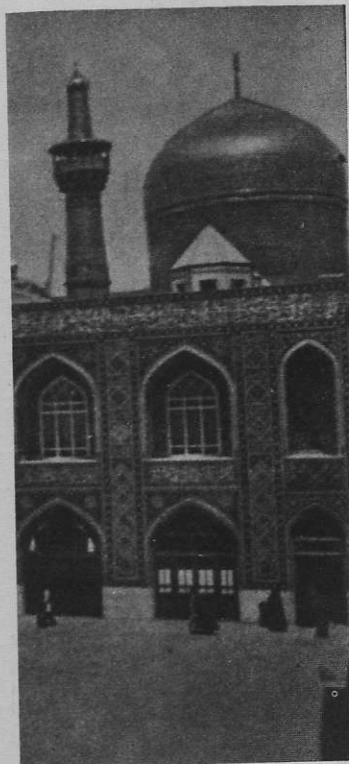
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΠ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ 1987

παράγοντα του ιστορικού γίνεσθαι (οπότε η μεν επιστημονική μεθοδολογία και ο καρτεσιανός ορθολογισμός πρέπει να αναθεωρηθούν, οι δε θρησκευτικές αντιλήψεις είναι σωστότερη μέθοδος και, φυσικά, πιο περιορισμένα ο εβραϊκός μονοθεϊσμός, πιο εκτεταμένα ο χριστιανισμός και καθοριστικά στη γενική επικάλυψη της μέχρι σήμερα εποχής το Ισλάμ).

Ούτε η Επιστήμη δέχεται ότι το ιστορικά αντιληπτό και ερμηνευμένο γεγονός της ενόρασης περιορίζεται στον Ιερεμία και όχι στον Ιησού, ή στον Ιησού και όχι στον Μωάμεθ, ούτε η ίδια η Ενόραση από τους δικούς της ορισμούς εκτιμημένη και παραδεκτή περιορίζεται στον Μωσή και όχι στον Ιωάννη, ή στον Ιωάννη και όχι στον Αλί. Το Ισλάμ είναι και για την επιστημονική και για την εννοσιακή προσέγγιση η «τελική θρησκεία».

Σ' αυτά τα συμπεράσματα μας ωθούν καταλυτικά ορισμένες «κρυφές πλευρές» του χριστιανισμού και του Ισλάμ. Το πρόβλημα των σχέσεων εβραϊσμού - χριστιανισμού είναι και κυριολεκτικά ένα πρόβλημα σχέσεων ιουδαϊσμού (της ρωμαϊκής εποχής) - Ιησού (ιστορικού προσώπου και τίποτα περισσότερο από αυτό). Ο Ιησούς είχε καθοριστικά ψέξει τους Ιουδαίους ότι είχαν απομακρυνθεί από την παλαιά εβραϊκή ορθοδοξία⁴, καθώς επανειλημμένα επιμένουν τα Ευαγγέλια⁵. Ακριδώς ανάλογα το πρόβλημα μηνύματος Ιησού - Ισλάμ είναι ένα πρόβλημα επίσημου ρωμαϊκού χριστιανισμού - Μωάμεθ. Ο Μωάμεθ ακριδώς ανάλογα με τον Ιησού είχε ψέξει τον τότε κόσμο ότι είχε απομακρυνθεί από το αυθεντικό μονοθεϊστικό ανεικονικό κήρυγμα του Ιησού και είχε περιέλθει σε μια αλλοιωμένη κατάσταση των σχέσεων ιουδαϊσμού - Ιησού ήταν επίσης επιβεβαιωμένη από το Κοράνι⁷. Καταλυτικό ρόλο παίζει η κορανική περικοπή, η τόσο επιμελώς κρυμμένη από Ιουδαίους και χριστιανούς, όπου αναφέρεται ρητώς ότι «ο Αβραάμ δεν ήταν ούτε Ιουδαίος, ούτε χριστιανός. Ήταν ορθόδοξος, υποταγμένος (στη Θεία Δύναμη) και λάτρης του ενός και μόνο θεού»⁸. Το θέμα είναι ασφαλώς τεράστιο αλλά γίνεται από τα παραπάνω αντιληπτό ότι η προβληματική των σχέσεων ιουδαϊσμού - Ιησού και ρωμαϊκού χριστιανισμού - Μωάμεθ δεν έγκειται στο δανεισμό και την επίδραση αλλά ακριδώς στο αντίθετο: την αντιπαράθεση των δύο πνευματικών - προφητικών μορφών σε δυο καταστάσεις, τις οποίες και οι δύο είχαν θεωρήσει ως αλλοίωση της ίδιας αρχικής θρησκευτικής αλήθειας.

Επιστρέφοντας στην ελληνική ιστοριογραφία περί Ισλάμ θα σημειώσουμε ότι ενώ η μεσαιωνική ελληνική λογοτεχνία βρήκε πληροφοριών πολύ περισσότερων των ανάλογων λατινικών κειμένων περί των αραβικών κατακτήσεων του 7ου και 8ου αι., ο εξωφρενικά αντι-ισλαμικός και υβριστικός χαρακτήρας των χρονογράφων περιόρισε δραματικά την αντικειμενικότητά τους και έθεσε βαθύτατες ρίζες ενός αδικαιολόγητου αντι-ισλαμισμού, ο οποίος κορυφώθηκε μέσα στους αιώνες διαδοχικά. Η φοβερή εικονοκλαστική επανάσταση, οι Παυλικιανοί και οι Βογόμιλοι, οι οποίοι θεωρήθηκαν αιρετικοί από τη Νέα Ρώμη και σφαγιάστηκαν με τον πιο

Μασάντ (Περσία). Ο τρούλος του Τζαμιού και τον Μανσωλείον του Ιμάμη Ρεζά (11ος αι.). Ο τρούλος αποτελείται από τούβλα χρυσού

4. Πολύ περισσότερο, εφόσον οι Δέκα Φυλές του Ισραήλ, αφού για δύο αιώνες μετά το χωρισμό του σολωμόντειου κράτους (930 π.Χ.) είχαν θεωρηθεί από όλους τους Προφήτες ως οι αυθεντικοί εκπρόσωποι της εβραϊκής ορθοδοξίας σε αντίθεση με τις δύο φυλές του νότιου κράτους του Ιούδα, είχαν μεταφερθεί από τον Σαργώνα στην Ασσυρία (722 π.Χ.) και έκτοτε χαθεί.

5. Κατά Ιωάννου, ΙΒ' 37-43; ΙΕ' 23-26; κ.ά.

6. Κοράνι, Β', 107, 129, 131, 135; Γ' 60, κ.ά.

7. Κοράνι, Γ' 46-52, κ.ά.

8. Κοράνι, Γ' 60, κ.ά.

αποτρόπαιο τρόπο, έφεραν έντονες ισλαμικές επιδράσεις πράγμα το οποίο δεν είναι μόνο αποτέλεσμα σύγχρονης έρευνας αλλά ήδη τότε σχηματισθείσας αντίληψης. Οι φοβερές ελληνοσελτζουκικές και ελληνοθωμανικές περιπλοκές εφτάμισι αιώνων, όπου οι εξισλαμισμοί ήταν μέσον καλλίτερης επιδίωξης και στην αρχή δε σήμαιναν ούτε γλωσσικό εκτουρκισμό⁹, διατήρησαν άσβεστη αυτή την καταστροφική αντι-ισλαμική φλόγα, η οποία καθιστούσε δυνατό να σύρεται ο ελληνισμός σε εκ των προτέρων συχνά χαμένες μάχες για την υπεράσπιση της πατριαρχικής εξουσίας και του χριστιανισμού. Μετά την ελληνική επανάσταση η σύγκρουση παρατάθηκε και μόνο από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα η διαφορά άρχισε να αποβάλλει τον θρησκευτικό και να προσλαμβάνει εθνικό (ελληνο-τουρκικό) χαρακτήρα.

Μέσα από το αφόρητο αυτό κλίμα και τη μέχρι και σήμερα μεντονότατη έκδηλη παρουσία της εκκλησίας τόσο γενικώς στα κοινά, όσο και ειδικώς στα εκπαιδευτικά θέματα, δεν μπορούσε να προκύψει μια θετική κατάσταση και προώθηση κάθε είδους πανεπιστημιακών τομέων και ερευνητικών κέντρων ισλαμικών, αραβικών, περσικών, τουρκικών και μογγολικών σπουδών. Ίσως θα πρέπει να κυριολεκτούμε: εδώ ο βανδαλισμός τζαμιών και μετατροπή τους σε σταύλους ή αποθήκες, συνεχιζόταν μέσα στον 20ό αι. και θα μπορούσε κάποιος να διανοηθεί ότι η Ελλάδα θα διεκδικούσε πρωτεία επιστημονικής αμεροληψίας; Ακόμη και τυχόν παρατήρηση περί ανάγκης γνώσης του αντιπάλου καταρρέει προ της εγνωσμένης από παλαιότερα στρουθοκαμηλικής χριστιανικής νοοτροπίας του ομφαλοσκοπισμού.

Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι δυο κορυφαίοι Έλληνες επιστήμονες, ο αραβολόγος Σπύρος Βρυώνης και ο τουρκολόγος Δημήτρης Κιτσίκης, σταδιοδρόμησαν στο εξωτερικό ενώ στην Ελλάδα προσέκρουσαν σε αντίξοες καταστάσεις και πρόστυγες διαβολές, οι οποίες θγαίνουν έξω από τα πλαίσια της παρούσης βιβλιοκριτικής. Αξίζει να αναφερθεί ότι τουρκικές και αραβικές σπουδές βρίσκονται ακόμη στα σπάργανα¹⁰ και ότι το Ισλάμ και οι ισλαμικές σπουδές – αν βέβαια κάτι τέτοιο υπάρχει στην Ελλάδα – εμπεριέχονται στη δικαιοδοσία των θεολογικών σχολών, όπου προβάλλεται – κατά δυσφημιστικό για την Ελλάδα τρόπο – η ανείπωτη για πανεπιστημιακό επίπεδο αφρικανικών χωρών ναυτία ότι ο χριστιανισμός δεν είναι θρησκεία τάχα αλλά η αλήθεια του παγκόσμιου γίγνεσθαι! Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι οι φοιτητές θεολογικών σχολών αγνοούν τα ονόματα των ιδίων των Δώδεκα Ιμάμηδων του Ισλάμ.

Μέσα από αυτό το κενό αρχίζουν και ξεπροβάλλουν κάποιες προσπάθειες, οι οποίες αν συνεχιστούν και βελτιωθούν, θα μπορούσαν να προσφέρουν πολλά στη σημερινή Ελλάδα. Μέσα από αυτές τις προσπάθειες επιλέγουμε ένα εγχειρίδιο προς χρήση των φοιτητών της Παντείου με τίτλο «Πολιτική Ιστορία του Ισλαμικού χώρου (7ος - 18ος αι.)», του Κων. Γ. Πάτελου, λέκτορα της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. Η επιλογή δε στηρίζεται σε αξιοκρατικά κριτήρια – εφόσον θα αναφερθούμε και στις λοιπές προσπάθειες – αλλά απλά αποδίδει την κείρια και πρωταρχική σημασία στο γεγονός ότι Έλληνες φοιτητές της Παντείου καλούνται να διαγωνισθούν σε αυτό το βιβλίο και ασφαλώς – χωρίς να προκαταλαμβάνουμε

κλασικά γράμματα

Γνωμικά Ελλήνων και Ρωμαίων, διαλεγμένα από την Elisabeth Schuhmann, με 15 χαρακτηριστικά του Karl-Georg Hirsch, μεταφρασμένα από το Δημοσθένη Γ. Γεωργοβάσιλη. Αθήνα, Εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1988. Σελ. 176.

Όσο η συστηματική φιλοσοφική επιστήμη θεωρείται και είναι ίσως πράγματι, απροσπέλαστη για τους πολλούς, θεραπεύεται δε κυρίως άλλοτε στα σπουδαστήρια κι άλλοτε στα ησυχαστήρια των φιλοσόφων, τόσο – αντίθετα από αυτήν – κοντά στον απλό άνθρωπο βρίσκονται οι συνεπτυγμένες φιλοσοφικές σκέψεις και αρχές, δηλαδή τα γνωμικά. Όταν μάλιστα πρόκειται για *Γνωμικά Ελλήνων και Ρωμαίων*, τότε η διάδοσή τους προφανώς είναι πολύ μεγάλη. Και βέβαια στην εξάπλωσή τους – όχι μόνο στον ευρωπαϊκό γενέθλιό τους χώρο αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα – συνέβαλε και ο χρόνος ο πολός που πέρασε από την εποχή που γράφτηκαν. Αν όμως δεν εμπεριείχαν αξιώματα πανανθρώπινα και διαχρονικά, αλήθειες βασικές της ανθρώπινης φύσης, τότε δε θα είχαν επιζήσει μέχρι τις μέρες μας στο στόμα ανθρώπων διαφόρων φυλών και εθνών.

Την ενδιαφέρουσα συλλογή γνωμικών που επιμελήθηκε, στη

9. Φυλετικός εκτουρκισμός δε συνέβηκε ουσιαστικά, διότι οι πληθυσμιακές αναλογίες ήταν τόσο δυσανάλογες εις βάρος των νομάδων Τούρκων οι οποίοι είχαν κατά καιρούς επιδράσει, ώστε φυλετικά να έχουν αυτοί αφομοιωθεί μέσα στον ελληνικό όγκο του Πόντου, της Καππαδοκίας και της Δυτικής Μικρασίας.

10. Κυρίως στα Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης και Κρήτης.

τον αναγνώστη – είναι λίγο χονδρό το 1987 ο Έλληνας φοιτητής να υποχρεώνεται να γράψει ότι «γεωγραφικώς η Αραβία τοποθετείται στην τροπική ζώνη (ο ισημερινός διέρχεται από το μέσο της χερσονήσου)»¹¹ για να πάρει άριστα...

Ορισμένες περιέργες αντιλήψεις ή προφανώς κραυγαλέα κενά χαρακτηρίζουν εξ υπαρχής το βιβλίο. Κάτω από τον προαναφερμένο τίτλο αναμένεται φυσιολογικά το ανάλογο κείμενο. Όμως εδώ μετά την «Εισαγωγή», όπου αναλύεται ο «γεωγραφικός, οικονομικός, κοινωνικός και πολιτιστικός περιγυρος» της προϊσλαμικής χερσονήσου, υπάρχουν τρία μέρη από τα οποία το μεν πρώτο καλύπτει την «εμφάνιση και εξάπλωση του Ισλάμ», περιλαμβάνοντας το κήρυγμα του Μωάμεθ, τους πρώτους Χαλίφηδες και τη δυναστεία των Ομεΰαδών της Δαμασκού, και το δεύτερο παρουσιάζει την «ισλαμική αυτοκρατορία» των Αβασιδών της Βαγδάτης. Μετά όμως από ένα εκπληκτικό lapsus το βιβλίο πετυχαίνει κάτι το απίθανο: φέρνει την οθωμανική αυτοκρατορία σε απόσταση μιας σελίδας από τους Αβασιδείς και έτσι μετά το τρίτο αυτό μέρος... τελειώνει το βιβλίο! Η ομεΰαδική δυναστεία της Κόρδοβας, οι Φατιμίδες της Αιγύπτου, οι Αγιουμπίδες του Κούρδου Σαλαντίν, οι Σελτζούκοι του Ικονίου, οι διάφορες κουρδικές, περσικές και τουρκικές δυναστείες, το Μαύρο Πρόβατο, το Άσπρο Πρόβατο, οι Ισμαηλίτες Χασάσιν, οι φημισμένοι αυτοί Χασικλήδες - Δολοφόνοι και ο ηγεμόνας τους Γέρος του Βουνού, οι οποίοι τόσο κρίσιμη συχνά εμπλοκή στο θέμα των Σταυροφοριών είχαν και τόσο εντυπωσίασαν τον Μάρκο Πόλο, η μεγάλη περσική σαφεβιδική δυναστεία, οι αιρετικοί Ουαχαβίτες της χερσονήσου, οι οποίοι διαμόρφωσαν και τους σημερινούς ηγετικούς σαουδαραβικούς κύκλους, όλα αυτά απουσιάζουν. Όχι μόνον η χρονική αλλά και η τοπική παράμετρος παρουσιάζει σοβαρά κενά: η Κεντρική Ασία, η Ινδία, η Ινδοκίνα και η Ινδονησία, πρώτη μουσουλμανική χώρα σήμερα με τους άνω των 165 εκ. κατοίκους της, η Μογγολία και η Κεντρική και Ανατολική Αφρική αγνοούνται τελείως. Όλα πιστοποιούν την ακόλουθη κατάσταση: ένας μη ειδικός στο συγκεκριμένο θέμα – χωρίς μάλιστα καν τις δέουσες σπουδές – ενόμισε ότι, απρὸς ανοιγὲ τέσπερέ (αφού μελετήσει) λίγη βιβλιογραφία, θα μπορούσε να αφιερωθεί στη συγγραφή! Το αποτέλεσμα ήταν ούτε την απαραίτητη για τίτλο τόσων διαστάσεων βιβλιογραφία να καλύψει, ούτε να κατανοήσει ακριδώς και αυτήν, την οποία παραθέτει. Ίσως σ' αυτή τη βιβλιογραφική περιήγηση ασχολήθηκε ο συγγραφέας με το πρώιμο Ισλάμ και μόνον, προσθέτοντας στο τέλος των 146 πρώτων σελίδων άλλες 15 σελίδες, οι οποίες καθορίζουν το τι μαθαίνει ο φοιτητής περί «οθωμανικής αυτοκρατορίας».

Υπάρχουν μερικά καιρία δεοντολογικά λάθη, τα οποία δεν μπορούμε να αντιπαρέλθουμε ακριδώς όταν αναφερόμαστε σε οποιοδήποτε βιβλίο γραμμένο από πανεπιστημιακό δάσκαλο. Μπορεί δεβαίως το παρόν εγχειρίδιο να μη διεκδικεί τη σύγκριση με το εγχειρίδιο «Βυζαντινή Ιστορία Β', 1, 610-867» της Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου (Αθήνα 1981), το οποίο θεωρείται εκπληκτικό όχι στην αφομοίωση όλων των παρατιθέμενων πηγών αλλά και στον κριτικό έλεγχο τους, αλλά είναι στις μέρες μας υποχρέωση των πανεπιστημιακών να διαχωρίζουν τις (ιστορικές) πηγές από τα βοηθήματα (άρθρα, βιβλία και λοιπές δημοσιεύσεις). Ούτε ο ιστορικός Γιακουμπί είναι σύγχρονος του καθηγητή Σπ. Βουώνη¹², ούτε όμως και το Κοράνι είναι το έργο του R. Blachère¹³, ο

γερμανική της έκδοση, η Elisabeth Schuhmann (επέλεξε και μετέφρασε στα γερμανικά 300 γνωμικά) τη μετέφρασε με τη σειρά του στα ελληνικά ο Δημοσθένης Γεωργοβασίλης, περιλαμβάνοντας 295 γνωμικά, διανθισμένα με 15 χαρακτηριστικά του K. G. Hirsch. Προτάσσεται ο «Πρόλογος στην ελληνική έκδοση» του Γεωργοβασίλη, ακολουθούν τα γνωμικά στα αρχαία ελληνικά ή λατινικά, αναλόγως, μαζί με τη νεοελληνική τους μετάφραση, και τέλος έπεται ο πολύ χρήσιμος «Κατάλογος συγγραφέων» με σύντομη βιογραφική παρουσίαση του καθενός και ο «Επίλογος» της Σούμαν.

Τα γνωμικά του βιβλίου αυτού ανάφέρονται σε πολλές πτυχές της ζωής του ανθρώπου και ως εκ τούτου ταξινομούνται σε 14 θεματολογικές ομάδες, χωρίς όμως πάντα ο χωρισμός τους να είναι απόλυτα επιτυχής, αφού ένα γνωμικό είναι δυνατόν να θίγονται περισσότερα του ενός θέματα. Όμως αυτό το πρόβλημα, ως γνωστόν, υφίσταται σχεδόν σε κάθε είδους ταξινομοτική προσπάθεια του επιστητού. Γενικά, πάντως, η διάφιση στα 14 κεφάλαια - ομάδες και η τιτλοφόρησή τους από την ανθολόγο δεν έγιναν με τρόπο άστοχο.

Στην «Ευτυχία και δυστυχία» περιλαμβάνονται γνωμικά που υπογραμμίζουν την ύπαρξη και την αλληλουχία των δύο αυτών καταστάσεων, αλλά και την ικανότητα του ανθρώπου να παίρνει πολλές φορές στα χέρια του την τύχη του και να την οδηγεί προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση.

Ο «φίλος και εχθρός» είναι μια άλλη κατηγορία γνωμικών όπου

11. Κων. Γ. Πάτελου, «Πολιτική Ιστορία του Ισλαμικού Χώρου», σ. 16.

12. έ.α., σ. 171. 13. έ.α., σ. 169.

οποίος απλά και μόνο το εξέδωσε με μετάφραση και σχόλια. Η έλλειψη τόσο ιστορικών πηγών (αραβικών, περσικών, ελληνικών, λατινικών, συριακών και αρμενικών) όσο και σύγχρονης μη δυτικής αλλά εγχώριας επιστημονικής φιλολογίας είναι κραυγαλέα. Η βιβλιογραφική αναφορά¹⁴ στο Χομεϊνί δε φαίνεται κάπου μέσα στο κείμενο και η ίδια είναι λαθεμένη. Ωστόσο η τεράστια εγχώρια (κυρίως σε αραβικά, περσικά, τουρκικά, ουρντού και παστό) επιστημονική φιλολογία απορρίπτει εξ ολοκλήρου τη δυτική επιστημονική φιλολογία του κ. Κ. Πάτελου, ως ξένη, ταυτόχρονα και εξωτερική, προσέγγιση του θέματος. Η ίδια η προβληματική αυτού του θέματος παρά την κρισιμότητά της δεν αναφέρεται κάπου στο βιβλίο. Τέλος, στην αποσπασματικά παρουσιασμένη οθωμανική περίοδο αναφέρεται μόλις το 10% της εξ 115 συγγραφικών ενότητων παρατιθέμενης βιβλιογραφίας.

Μια τελευταία παρατήρηση στο επίπεδο τύπου και μορφολογίας αφορά την περιεργή τακτική να γράφονται τα αραβικά ονόματα σε λατινικούς χαρακτήρες (!). Αυτό γίνεται περισσότερο περιεργό αν αντιληφθούμε ότι ούτε οι λατινικοί χαρακτήρες αποδίδουν κατ' ανάγκη πάντοτε καλύτερα τις αραβικές λέξεις και ότι ενίοτε και αυτή η τυπολογία έχει λάθη. Τέλος, ο φοιτητής δεν μπορεί να ξέρει αν τις λατινικά γραμμένες αυτές λέξεις πρέπει να τις προφέρει με αγγλική, γαλλική ή γερμανική προφορά. Το πρόβλημα του μεταγλωσσισμού των αραβικών αποτελεί ένα θέμα από μόνο του· υπάρχουν συνήθως κάποιες κατά συνθήκη αποδεκτές αντιστοιχίες, οι οποίες στους αγγλόγλωσσους, αραβόφωνους και Άραβες σημαίνουν κάτι. Για παράδειγμα το σύμπλεγμα gh (αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά γκ) αντιστοιχεί στο βαθύ λαρυγγικό αραβικό γάνν (πιο κοντά στο ελληνικό γάμα). Ανάλογα, σ' αυτούς το Kh αντιστοιχεί στο πιο λαρυγγικό ανάμεσα στα τρία αραβικά χί, το w σε ου και η απόστροφος στο επίσης βαθύ λαρυγγικό άυν. Δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι ο μέσος αναγνώστης του βιβλίου πληροφορείται για τα παραπάνω ή ότι καταλήγει σ' αυτά με βάση τη δημιουργική φαντασία του. Το chaykh¹⁵ προφέρεται διαφορετικά στις τρεις δυτικές γλώσσες, ενώ στα ελληνικά αποδίδεται με το γνωστό οείγης. Ο «οίκος του Θεού» (αναφορικά με τον Κοαμπά)¹⁶ προφέρεται στα αραβικά «μπέιτ Αλλά» (στο οποίο δεν καταλήγουμε με το Bayet Allah).

Η προϊσλαμική ιστορία της «αραβικής χερσονήσου» δεν είναι βέβαια... αραβική μόνον! Στις εκτάσεις της Βόρειας Υεμένης¹⁷ περισσότερο αλλά και της Νότιας Υεμένης¹⁸ υπήρχε ένας λαός του οποίου τα λίγα δείγματα γραφής δε μας επιτρέπουν, αν και αποκρυπτογραφημένα, να γνωρίζουμε πώς αποκαλείτο ο ίδιος ο λαός αυτός στη γλώσσα του. Την περιοχή αυτή ονόμαζαν από παλιά τα βιβλικά κείμενα ως Πουντ¹⁹. Όμως οι κάτοικοι αυτοί

εξαρτά, τα αουριακά ως faba και τα αιθιοπικά...

14. έ.α., σ. 171.

15. έ.α., σ. 19.

16. έ.α., σ. 29.

17. Σήμερα η Αραβική Δημοκρατία της Υεμένης έχει έκταση 195.000 τ.χ. και πληθυσμό 9,2 εκ. ανθρώπους (1986).

18. Σήμερα η Λαϊκή Δημοκρατική Δημοκρατία της Υεμένης έχει έκταση 332.468 τ.χ. και πληθυσμό 2,23 εκ. κατοίκους (1984). Καθώς στη διεθνή διπλωματική ορολογία τα σύνορά της με τη σαουδική Αραβία χαρακτηρίζονται ως ill-defined (μη επακριβώς καθορισμένα), πρόκειται για το παλιό Χαντραμάουτ με τις απροσπέλαστες οροσειρές και τις ερημικές περιοχές.

19. Τόσο το φοινικικό-νεμενικό εμπόριο κατά την πρώτη χιλιετία πριν από την εποχή μας ήταν ζωηρό, όσο και οι αιγυπτιακές εμπορικές αποστολές ήσαν συνεχείς από τα μισά της δεύτερης χιλιετίας και μεταγενέστερα. Η πρώτη (χρονικά) βασίλισσα στον κόσμο, η αιγύπτια Φαραώ Χατσεπσούτ (1505-1484) είχε πρώτη οργανώσει μια εστρατεία στο Πουντ, της οποίας αυθεντική περιγραφή σώθηκε μέχρι σήμερα.

εξετάζονται οι διανθρώπινες σχέσεις και τα άλλοτε ευεργετικά κι άλλοτε καταστροφικά αποτελέσματά τους. Μετά ακολουθούν άλλα, για τον «Έρωτα» και το συχνό συνεπακόλουθό του τον «Πόνο», για τον «Άντρα και γυναίκα», όπου επισημαίνονται οι ιδιαιτερότητες των δύο φύλων, για τη «Φύση και ήθη» (όπου αναφέρονται τα εγγενή χαρακτηριστικά της φύσης του ανθρώπου αλλά και τα επίκτητα ήθη του), καθώς και για διάφορα «Καθήκοντα και ασχολίες» του και για τον ιδιάζοντα κάθε φορά τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος καταπιάνεται μαζί τους.

Πολύ ενδιαφέρον έχουν κι εκείνα που αναφέρονται στην «Εργασία και απραγμοσύνη», στη «Μόρφωση και εκπαίδευση», στη «Θέληση και συνήθεια», στη «Λογική και μέτρο», στα «Λόγια και έργα», θέματα που απασχόλησαν κατ' επανάληψη όχι μόνο τους κλασικούς συγγραφείς, αλλά και γενικότερα τους αρχαίους προγόνους μας καθώς και τους λατίνους. Τέλος ακολουθούν οι κατηγορίες «Αλήθεια και ψέμα», η «Γένεση και το φυσικό της συνεπακόλουθο ο Θάνατος», ο «Πόλεμος και ειρήνη».

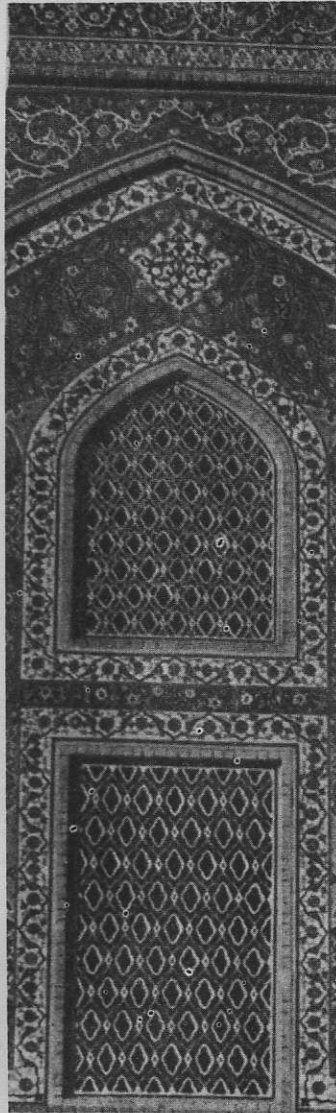
Στις 176 σελίδες του μικρού αυτού βιβλίου δεν θα ήταν υπερβολικό να ισχυρισθούμε ότι έχουμε ένα επιτυχημένο συνοπτικό απάνθισμα της κλασικής σοφίας, το οποίο πολύ εύκολα μπορεί να γίνει κτήμα του καθενός, χωρίς να απαιτείται ιδιαίτερος κόπος και πολύς χρόνος για την ανάγνωση και την κατανόηση του περιεχομένου του.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Γ. ΖΩΡΑΣ

έγιναν γνωστοί στα ελληνιστικά χρόνια²⁰ ως Ιμαρίτες ή Ομηρίτες και εθωρούντο συγγενείς των Αξουμιτών, όπως τότε ονομάζονταν οι Αιθίοπες. Η σύγχρονη επιστημονική έρευνα έχει επαληθεύσει όλα αυτά, καθώς τα ομηρικά²¹ θεωρούνται και ως προς τη γραφή²² και ως προς τη γλώσσα συγγενή των αιθιοπικών, συνεπώς σημιτικά πλην όμως διαφορετικά των αραβικών όσο και τα εβραϊκά ή τα ασσυριακά. Αυτός ο λαός εξαραβίσθηκε βέβαια γλωσσικά μετά την προσχώρησή του στο Ισλάμ αλλά καθώς υπήρξε πολυαριθμότερος των καθαυτό Αράβων φυλετικώς αποτελεί διαφορετικό των Αράβων σημιτικό φύλο. Όλη αυτή η διάσταση απουσιάζει από το εν λόγω εγχειρίδιο²³ και είναι ωστόσο καθοριστικό να τονιστεί ότι τα ίδια τα αραβικά ως γραφή προήλθαν από τα συριακά²⁴ και αποδεδειγμένα οι πνευματικές επιρροές των Σύρων Αραμαίων πάνω στην προϊσλαμική Μέκκα ήταν πολύ έντονες, ενώ οι μορφωτικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των Αράβων και των Ομηριτών ήταν ανύπαρκτες παρά το γεγονός ότι η μεταξύ Μέκκας και Μεσοποταμίας ή Συρίας απόσταση είναι κατά μίμηση ή δύο φορές μεγαλύτερη της απόστασης Μέκκας - Υεμένης. Οπότε δεν υπάρχουν Άραβες του Νότου (!) στη χερσόνησο καθώς οι Ιμαρίτες δεν είναι Άραβες. Άραβες ζούσαν στο κέντρο και το βορρά της χερσονήσου είτε στις δυτικές, είτε στις ανατολικές εκτάσεις της.

Επίσης πρέπει να τονισθεί ότι οι Ασύριοι και οι Βαβυλώνιοι, αν και ε γνώριζαν τις αραβικές φυλές του βορρά και του κέντρου της χερσονήσου από τα μισά του 9ου π.Χ. αι. και αν και σε ύστερες εποχές κατείχαν ολόκληρη τη βόρεια αραβική χερσόνησο, ωστόσο δεν είχαν ποτέ φθάσει ως κατακτητές στην Υεμένη, όπως ανακριδώς ισχυρίζεται ο συγγραφέας²⁵. Σ' αυτές τις περιοχές άλλωστε ούτε οι Αιγύπτιοι έφθασαν ως «κατακτητές».

Μιλώντας για πολιτιστικές και πολιτισμικές επιδράσεις²⁶ ο συγγραφέας παραλείπει να αναφερθεί στην καταγωγή της λέξης Αλλάχ. Όντως, στην αμέσως προ του Ισλάμ περίοδο «Αλλάχ» σήμαινε ήδη «Θεός», αφηρημένα και γενικά. Όμως η ονομασία αυτή προέρχεται από την έκφραση Αλ-ιλάχ. Ο Ιλάχ ήταν μία από τις πολλές αραβικές θεότητες της ερήμου, μέχρις ότου σημαίνει αφηρημένα την έννοια «Θεός». Ακριδώς επειδή το «Αλλάχ» προήλθε κατά συμφυρόν από το «Αλ-ιλάχ» και συνεπώς εμπεριέ-

Εσφαχάν (Περσία). Λεπτομέρεια από το Τζαμί του Σάχ (αρχές 17ου αι.)

20. Από τότε χρονολογούνται και τα πρώτα δείγματα γραφής τους.
 21. Συμβατικά από τη σύγχρονη επιστήμη αποκληθέντα sudarabique, δηλ. νοτιοαραβικά.
 22. Αποδεδειγμένα αιθιοπικής προέλευσης.
 23. έ.α., σ. 23.
 24. Ύστερη αραμαϊκή διάλεκτος και γραφή, η οποία μέχρι σήμερα χρησιμοποιείται ως μητρική γλώσσα των Σύρων μονοφυσιτών χριστιανών στην Τουρκία, τη Συρία, την Ιορδανία, το Ισραήλ και το Λίβανο. Ως «συριακά» δεν εγνοείται η σημερινή αραβική διάλεκτος, η οποία ομιλείται στη Συρία.
 25. Η πρώτη χρονικώς αναφορά σε Άραβες γίνεται μέσα στα χρονικά του ασσύριου βασιλιά Σουλμάν-Ασαρέντ (Σαλμανασάρ) ΙΙΙ και περιγράφει τη νίκη αυτού του βασιλιά (853 π.Χ.) ενάντια στο συνασπισμό Ισραήλ (βορείου εβραϊκού κράτους) και Δαμασκού (αραμαϊκού βασιλείου), ο οποίος είχε χρησιμοποιήσει χίλιους καμυλάρηδες της φυλής Γκιντιμπού της χώρας Αρμπαί. Έκτοτε οι Αραμπαί έγιναν γνωστοί ως οδηγοί καραβανιών και μόνον ενάμισι αιώνα αργότερα, ο Σαναχειρίμπ (705-681), ο Ασασραδδών (681-669) και ο Ασσυρμπανιπάλ (669-626) κατέλαβαν το βόρειο ήμισυ της χερσονήσου και το χρησιμοποίησαν ως συντομότερο δρόμο μεταξύ Νότιας Μεσοποταμίας και Αιγύπτου. Ωστόσο ο Ναβονίδης, ο τελευταίος βαβυλώνιος βασιλιάς, είχε το ανάκτορο διακοπών του τόσο νότια όσο η Γιαθριμπού, η οποία δεν είναι άλλη από την αραμαϊκή Γιαθρίμπ, την ελληνική Αιθρίδη, την μεταγενέστερα, μετά την Εγείρα, - και εξαιτίας αυτού τούτου του γεγονότος - μετονομασμένη σε Αλ Μαντίνα (κυριολεκτικά: Η -κατεξοχήν - Πόλη).
 26. έ.α., σ. 28-29.

χει το αραβικό άρθρο «αλ», η αραβική λέξη «Αλλάχ» δε συνοδεύεται από άρθρο.

Επίσης παραλείπεται η σημαντική για το ίδιο το Ισλάμ άποψη ότι η Μέκκα²⁷ είναι η «Μητέρα των Πόλεων»! Αυτή η εκπληκτική διάσταση Ουτοπικής Πολιτείας²⁸ σχετίζεται άμεσα με την κατά το Χατζ κυκλοτερή κίνηση γύρω από τον Οίκο Κααμπά για επτά φορές. Καθώς το σύνολο των μουσουλμάνων (ή Ουμμά) εξαρτάται από τον Οίκο αυτό και τον εμπειροχόμενο μετεωρόλιθο, γίνεται σαφές ότι η Μέκκα, ακριβώς επειδή είναι η πόλη του Κααμπά, δηλαδή του Κέντρου του Κόσμου, παίρνει πρώτη ανάμεσα σε όλες τις άλλες πόλεις – τη διάσταση της Πόλης - Κόσμου. Η ιερότητα και ιδιαιτερότητα του χώρου²⁹ είναι μία κρίσιμη και καθοριστική διάσταση της μουσουλμανικής φιλοσοφίας, πολιτικής, κοινωνίας και ζωής και ως τέτοια έχει άμεση εμπλοκή με την καθημερινή ζωή, την εσωτερική οργάνωση και τις ίδιες τις εξωτερικές σχέσεις. Ο γεωγραφικός ντετερμινισμός είναι σήμερα μία επιστήμη στα σπάργανα, η οποία εξετάζει τις επιπτώσεις της ιδιομορφίας του χώρου πάνω στους κατοίκους και τον πολιτισμό τους. Όμως στην αρχαιότητα υπήρχαν πολλές γνώσεις και πολλή Γνώση σχετικά με το θέμα αυτό.

Χρειάζεται τέλος να αναφερθεί στο παρόν κεφάλαιο η αλλοίωση του αυθεντικού μηνύματος του Ιησού ως πρωταρχικός λόγος της εμφάνισης του Μωάμεθ και του Κορανίου κατά το ίδιο το Ισλάμ και τους μουσουλμάνους. Συνελπώς να μεν «ο μονοθεϊσμός ήτο παρών στην Αραβία, πολύ πριν απ' την εμφάνιση του Ισλάμ»³⁰, πλην όμως ούτε ο αλλοιωμένος Ιουδαϊσμός της εποχής του δεύτερου Ναού³¹ (τον οποίο έψεξε ο Ιησούς σύμφωνα τόσο με την Καινή Διαθήκη όσο και με το Κοράνι), ούτε ο αλλοιωμένος χριστιανισμός του τριαδισμού και της χρήσης των εικόνων θεωρήθηκαν από τους μουσουλμάνους ως όψεις μονοθεϊσμού, πράγμα το οποίο σημειώνουμε πιο πάνω.

Πρέπει επίσης να τονισθεί ότι στην αβρααμική παράδοση κατατάσσονται ο Εβραϊσμός και ο Χριστιανισμός, ενώ το Ισλάμ τη συμπληρώνει μέχρι το πλήρωμα του Χρόνου. Όμως ο ιουδαϊσμός είναι ένα τμήμα μόνον (και μάλιστα ιδιαίτερα αλλοιωμένο) του εβραϊσμού και δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να τον αντικαταστήσει στο επίπεδο της διαχρονικής αναφοράς³².

Το εν λόγω εγχειρίδιο παρουσιάζει ένα άλλο οικτρώ λάθος ως ιστορικό δεδομένο, μέσα στην ανυπαρξία του οποίου ο Έλληνας φοιτητής καλείται να εξοφλήσει το επιστημονικό μέλλον του. Όπως προαναφέραμε η Υεμένη της αρχαιότητας ήταν πολιτιστι-

Ανάγλυφη παράσταση του Μόνου Δένδρου στον εξωτερικό τοίχο της Θρησκευτικής Σχολής Γιακουτίγιε στο Ερζερούμ. 1308

27. Σε ελληνορωμαϊκά κείμενα γνωστή ως Μακοράβα.

28. Η ουτοπική διάσταση μέσα στο Ισλάμ δίνεται ανάγλυφα συνδυασμένη με τις λοιπές ουτοπίες μέσα στο άρθρο του Victor I. Stoichita «La cité idéale» στον τόμο «L'Herne. Les symboles du lieu», Éditions de l'Herne, Paris, 1983, σ. 233-243.

29. Η ιερότητα και ιδιαιτερότητα του χώρου υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές απόψεις της φιλοσοφίας και του πνεύματος γενικότερα των αρχαίων Ασσυρίων, Βαβυλωνίων, Αιγυπτίων και Εβραίων. Καθώς μέσα στον επίσημο χριστιανισμό ο χώρος πνευματοποιείται και αφηρημενοποιείται, η ίδια η ιερότητα του χώρου υποχωρεί ως αυθύπαρκτη έννοια. Όμως το Ισλάμ δρίζεται πιο κοντά ως προς αυτό το σημείο στους αρχαίους μεσανατολικούς πολιτισμούς. Η χιμπλά (στροφή προσευχής προς την κατεύθυνση κάποιου χώρου) προϋπήρχε του Ισλάμ άλλωστε και οι Ασσύριοι του 7ου αι. στρέφονταν προς τη Νινευή, οι Εβραίοι θεωρούσαν την Ιερουσαλήμ ως κέντρο του κόσμου, οι Βαβυλώνιοι πίστευαν ότι ο ίδιος ο άξονας της σφαίρας του σύμπαντος περνούσε στο επίπεδο της γήινης επιφάνειας από τη Βαβυλώνα και οι Αιγύπτιοι εξελάμβαναν κάθε ναό ως μικρογραφία του σύμπαντος.

30. έ.α., σ. 29.

31. Του Ηρώδη.

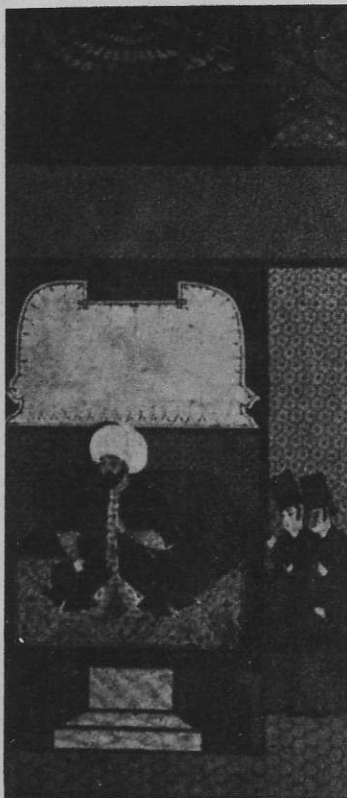
32. έ.α., σ. 29.

κά, γλωσσικά και φυλετικά κοντά στην Αιθιοπία και η γραφή των εντοπίων Ιμιαριτών ή Ομηριτών προήλθε από τα αρχαία αιθιοπικά (guèze). Το αλφάβητο αυτό δεν έχει καθόλου «διδασύσει στη βόρεια Αραβία» και τα αραβικά της βόρειας Αραβίας δεν είχαν καθόλου «εκποτίσει» τα αραμαϊκά των Ναμπαταίων. Τέλος, κοινή ποιητική αραβική γλώσσα υπάρχει μόνον μετά το Κοράνι. Τόσο τα ιμιαριτικά της Υεμένης, όσο και τα ναμπαταϊκά της Πέτρας (σήμερα στην Ιορδανία) υποχωρούν μόνον τον 7ο αι. κατά την περίοδο (και εξαιτίας) των ισλαμικών κατακτήσεων.

Το κρίσιμο ερώτημα τί όντως συνέβη στη Μέκκα των αρχών του 7ου αι. δεν μπορεί με κανένα τρόπο να λυθεί με τις επιστημονικές αυθαιρεσίες περί «δανεισμών». Είναι καιρίο λάθος να ισχυρισθούμε ότι ο Ζωροαστρισμός (κωμικά περιγραφόμενος ως «θρησκευμα των Πεσσών») ήταν η επίσημη θρησκεία και ιδεολογία της σασανιδικής Περσίας. Ουσιαστικά από σχεδόν χιλιετήριδας προ του Ισλάμ³³ στην Περσία είχε κυριαρχήσει μια οικτρή αλλοίωση του μονοθεϊστικού³⁴ κηρύγματος του Ζαρντόστ (Ζωροάστρη), η οποία στους σημερινούς επιστημονικούς όρους καλείται μιθραϊσμός³⁵. Όμως πολύ πιο καιρίο λάθος είναι να δεχθούμε τις αντιεπιστημονικές και υστερόβουλες θέσεις της χριστιανικής εκκλησίας, ότι πρώτον ο μονοθεϊσμός, ο οποίος εκφράζεται μέσα στο μονοφυσιτισμό, αποτελεί παραμόρφωση του αυθεντικού μηνύματος του Ιησού³⁶ και δεύτερον ότι ο Μωάμεθ, λόγω της συσχέτισής του με τους σε πλειοψηφία μονοφυσίτες άραβες χριστιανούς συγκέντρωσε παραποιημένα στοιχεία³⁷. Το γεγονός ότι το ίδιο το Ισλάμ δε δέχεται κάτι τέτοιο είναι βέβαια πριν από όλα ένα θέμα πηγών, από τις οποίες ούτε να αλλάξουμε κάτι, ούτε να απομακρυνθούμε μπορούμε. Η ερμηνεία μας δεν μπορεί να είναι τόσο απλή και τόσο προϋδασμένη όσο αυτή του Γαλλοεβραίου Maxime Rodinson³⁸, διευθυντή σπουδών στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVe section και πρώην καθηγητή του γράφοντος. Άλλωστε απλή συγκριτική μεθοδολογία πείθει ότι τα στοιχεία διβλικής ιστορίας τα οποία έστω ότι ο Μωάμεθ «είχε συγκεντρώσει» δεν ήταν παραποιημένα αλλά σωστά³⁹. Κατ' αυτήν την επιστημονική προσέγγιση πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα και το γεγονός ότι συγνήτως οι διαφοροποιήσεις φέρουν και την αιτιολογία τους⁴⁰.

Σημαντικές παραποιήσεις και λάθη σημειώνονται στο θέμα των ενοράσεων του Μωάμεθ. Οι απαγγελίες του Μωάμεθ (και όχι αποκαλύψεις) καταγράφονται αυθωρεί (όχι μετά τον θάνατό του) από πολλούς και διαφορετικούς γραφείς, ενώ μετά το θάνατό του

Οθωμανική Μινιατούρα με τον Σουλτάνο Μουράτ από το Τοπ Καπί (Κων/πολη)

33. Από τις τελευταίες δεκαετίες των Αχαιμενιδών στα μισά του 4ου π.Χ. αι.
 34. Εφόσον εκήρυττε τη λατρεία μόνο του Κυρίαρχου Θεού του Καλού, Αχουρά Μαζντά, απλά αποδεχόμενος την ύπαρξη του κακού, Άνγχα Μαϊνιού και μεταγενέστερα παραφθαρμένου σε Αχριμάν, ενώ το πυρ δεν ήταν αντικείμενο λατρείας αλλά κοσμικό σύμβολο.
 35. Ο Μίθρας, κύριος θεός ενός μεγάλου και απεικονιζόμενου – σε αντίθεση με τον ανεικονικό αυθεντικό ζωροαστρισμό – Πανθέου, είναι η ινδοευρωπαϊκή έκδοση του βαθυλωνιακού μυστηριακού θεού Μαρντούκ. Βλέπε: Κ. Μεγαλομμάτης, «Η Μιθραϊκή Ιδεολογία στη Φιλοσοφία και την Τέχνη», ΔΙΠΛΗ ΕΙΚΟΝΑ, Νο 8-9, σ. 71-93.
 36. έ.α., σελ. 34.
 37. έ.α., σελ. 35.
 38. Αναφερόμαστε στην παρατιθέμενη (έ.α., σ. 35) διβλιογραφική παραπομπή: M. Rondinson, Mahomet, Paris, 1968, σ. 83-93.
 39. Σημειώνουμε για παράδειγμα ότι η κορανική αναφορά (κεφάλαιον Ι, στ. 98) στον Ιωνά και τους Νινευίτες είναι πιο κοντά στην κύρια ιδέα της Παλαιάς Διαθήκης (Ιωνάς, Γ', 10) από όσο η υπόμνηση του Ιησού (Κατά Λουκάν, ια' 32), χωρίς να υπάρχει κάποια διαφοροποίηση.
 40. Κοράνι, κεφάλαιον Ε', στ. 76, αναφορικά με την έννοια του «Υιού», δευτέρου προσώπου του χριστιανικού τριαδικού θεού.

έλαβαν οι διάφορες γραφές την τελική μορφή κωδικοποίησής τους ως Κορανίου, όπως σώζεται αυτό μέχρι σήμερα. Ολόκληρο θέμα είχε απασχολήσει την αρχέγονη μουσουλμανική κοινότητα, εφόσον οι παράνομο εκλεγμένοι τρεις πρώτοι χαλίφηδες και ιδιαίτερα ο Ουμάρ είχαν προσπαθήσει να «προσαρμόσουν» ορισμένες περιεκτικές στα μέτρα των δικών τους περί Ισλάμ αντιλήψεων και επιχείρησαν αυτό επιλέγοντας κάποια κείμενα ως αυθεντικά και διαβάλλοντας άλλα ως δήθεν αιρετικά. Η ίδια η αντιγραφή είχε προσωρινά απαγορευθεί. Εξίσου χρειάζεται να παρατηρηθεί ότι η κατά προσέγγιση χρονολογία των απαγγελιών – οι οποίες ασφαλώς δεν έχουν καταχωρισθεί με χρονολογική σειρά – δεν είναι υπόθεση της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας⁴¹ αλλά της ίδιας της ισλαμικής παράδοσης.

Αντίθετα, η σύγχρονη έρευνα θα όφειλε να απομακρυνθεί από την τακτική των ιστορικών προσωπογραφιών και την εμμονή της προβολής (πάντοτε κάποιων συγκεκριμένων και όχι κάποιων άλλων επίσης συγκεκριμένων) ιστορικών προσώπων. Το Ισλάμ δεν οφείλει τίποτα στον Ουμάρ⁴², διότι οι πρώτες ομηρικές κατακτήσεις αποδίδονται στην Πίστη των πρώτων μουσουλμάνων και διότι σήμερα ο μιν Ουμάρ είναι από κάθε άποψη νεκρός, ενώ ο κύριος αντίπαλός του, Αλί, ζει μέσα στις ψυχές των πιστών μουσουλμάνων και μόνον αναφορά του ονόματός του σκορπάει ρίγη θρησκευτικού χαρακτήρα συγκίνησης, ανάτασης και αποφασιστικότητας για το θάνατο και την αυτοθυσία. Δεν υπάρχει μέτρο σύγκρισης λοιπόν.

Αν και το θέμα του πληρώματος του Χρόνου και οι εσχατολογικές αναφορές δεν απουσιάζουν από το Κοράνι και τη Σούννα (παράδοση) πρέπει να τονισθεί ότι στα μάτια των τότε πρώτων μουσουλμάνων κανένας αποκαλυπτικός χαρακτήρας δεν είχε παρουσιασθεί για τα περσορωμανικά⁴³ γεγονότα των αρχών του 7ου αι. Η ιερότητα της κατελημμένης από Πέρσες Ιερουσαλήμ κατά τους μουσουλμάνους σχετίζεται με όσα αναφέραμε πιο πριν. Κατά το Ισλάμ, η Ιερουσαλήμ δεν αποτελεί ιερό τόπο λόγω του Μιράτζ⁴⁴ και μόνον: ούτως ή άλλως είναι Αλ-Κουντς ασ-σερίφ, η «Μακρινή Ιερή» πόλη και ο ίδιος ο Ιερός Βράχος των διβλικών κειμένων είναι ιερός και για τους μουσουλμάνους⁴⁵.

Όταν στο ούτως ειπείν «κράτος της Μεδίνας» εμφανίζονται οι «υποκριτές»⁴⁶, οφείλουμε να δώσουμε τη διαχρονική χροιά αυτού του επιθέτου (μουναφικίν), πολύ περισσότερο επειδή σήμερα ακόμη αυτό διατηρεί τη θέση στην περσοϊρακινή πολεμική και αλλού. Η θέση του Μωάμεθ⁴⁷ δεν είναι πιο «αντιιουδαϊκή» από αυτήν του Ιησού και του Ησαΐα. Εφόσον είναι επιθυμητό να αναλυθούν οι σχέσεις Μωάμεθ - Ιουδαίων θα πρέπει να γίνει αντιληπτή μια διαχρονική πραγματικότητα. Ήδη οι Προφήτες της Παλαιάς Διαθή-

πεζογραφία

ΣΤΕΛΛΑΣ ΒΟΓΙΑΤΖΟ-ΓΛΟΥ: *Η Συγκάτοικος*.
Αθήνα, Κέδρος, 1987.

Η συγκάτοικος στο ομότιπλο μυθιστόρημα της Στέλλας Βογιατζόγλου είναι η αδικημένη από τη ζωή Κανελίτσα. Εμφανίζεται απροσδόκητα από το παρελθόν, την παιδική ηλικία της αφηγήτριας (που είναι και συγγραφέας) επειδή είναι συμπτωματικά γειτόνισσα στην πολυκατοικία, όπου η αφηγήτρια έχει μετακομίσει μετά το πρόσφατο διαζυγίο της. Η Κανελίτσα είναι, κατά τα μικροαστικά ήθη, «γυναίκα με παρελθόν». Με την προσκόλλησή της στην αφηγήτρια και τις ιστορίες από τη ζωή της λειτουργεί σαν καταλύτης πάνω στη νεότερη γυναίκα, αφού την ωθεί σε συγκρίσεις και σε έναν απολογισμό της δικής της παρούσας κατάστασης, όσο και της σχέσης της με τα περασμένα. Το σχήμα είναι ωραίο στη σύλληψη και η Κανελίτσα ένα τύπος απτόητης γυναικούλας με ζωηρά χαρακτηριστικά, συστατικά για τη δημιουργία

41. έ.α., σ. 35.

42. Αντίθετα με την παρατιθέμενη (έ.α., σ. 37) παραπομπή στον R. Mantran, *L' expansion musulmane*, Paris, 1979, σ. 78.

43. Ρωμανία ήταν το τότε όνομα της χώρας η οποία αυθαίρετα από τον προηγούμενο αιώνα ονομάζεται «Βυζάντιο».

44. Εκτός μιας και μόνης νυκτός μεταφορά του Μωάμεθ από τη Μέκκα στην Ιερουσαλήμ, εκείθεν άνοδος στην Ουράνια Ιερουσαλήμ (η μετά το πλήρωμα του χρόνου Ιερουσαλήμ: Ησαΐας, Ξ 17-22; Αποκάλυψς Ιωάννου, κα', 2-27), εκεί συζήτηση με τους λοιπούς προφήτες, κάθοδος και επιστροφή στη Μέκκα, όπως διαλαμβάνεται στο ιδιαίτερο κεφάλαιο του Κορανίου (κεφ. ΙΖ', στ. 1).

45. Κ. Μεγαλομάτης, «Περιπλάνηση στην υπερσημμένη Γη» στο ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ, Γενάρης 1987, σ. 60-69.

46. έ.α., σ. 39.

47. Υπάρχει (έ.α., σ. 42) μία παρερμηνεία της έννοιας «Αποκάλυψη» και χρήση του όρου αντί των προτιμωτέρων «θέση» ή «ενόραση».

κίς
εξο
απ
σο
κρ
υπ
τον
γο
κα
πι
Ε
ση
1 Ε
τζ
δή
συ
τη
λί
τό
γι
Ε
πε
Α
το
Α
πλ
όπ
υπ
Ω
μα
κα
Η
Μ
δε
σ
ο
δε
ε
Ι
Α
α
λ
τ
4
4
S

κης, πρώτοι αντιπαρατίθενται και συγκρούονται με την κοσμική εξουσία του νοτίου εβραϊκού κράτους των δύο φύλων, το οποίο από την πρώτη στιγμή ύπαρξής του (μετά τη διάσπαση του ενιαίου σολομώντειου κράτους το 930 π.Χ.) συγκρούεται με το δόρειο κράτος των δέκα φυλών⁴⁸. Οι Προφήτες είχαν πάντοτε ταχθεί υπέρ του Ισραήλ και κατά του Ιούδα⁴⁹, από τους απογόνους μόνον του οποίου προέρχονται όλοι οι σημερινοί κάτοικοι του ψευδεπίγραφου «Ισραήλ»⁵⁰. Όλο αυτό το πλέγμα ήταν ιδιαίτερα γνωστό και κατανοητό στα χρόνια του Μωάμεθ, όπως το ίδιο το Κοράνι πιστοποιεί.

Η σημείωση 15 στη σελίδα 46 δείχνει μία άλλη οικτρή παρανόηση και παρερμηνεία των ίδιων των πηγών: το... ακατανόητο Dhou 1 Hidjja δεν είναι ένα «ρεύμα» μουσουλμάνων αλλά Δου αλ Χατζέ σημαίνει κυριολεκτικά «Μήνας του Χατζ»(!) της εποχής δηλαδή του προσκυνήματος. Δεν πρέπει εξάλλου να παραξενεύουν το συγγραφέα⁵¹ οι 90.000 πιστοί οι οποίοι ακολούθησαν τον Προφήτη στη Μέκκα και μάλιστα για το Χατζ του 632! Υποτίθεται ότι σε λίγα χρόνια θα επιχειρούσαν αυτοί οι ίδιοι να κατακτήσουν τον τότε γνωστό κόσμο: εδώ ήταν συν γυναιξί και τέκνοις. Ο αριθμός για το όσο μεγάλος και αν είναι, δείχνει ότι κατά το 10ο έτος της Εγείρας σχεδόν το σύνολο των Αράβων της χερσονήσου είχε προσχωρήσει στο Ισλάμ.

Από τα χειρότερα σημεία του εγχειριδίου είναι η διαστρεβλωτική αναφορά⁵² στον δήθεν διορισμό του Μπακρ⁵³ πεθερού του Μωάμεθ, από τον ίδιο τον Προφήτη ως «ηγούμενου» (imam). Αυτή η άποψη υποτίθεται ότι μεροληπτεί υπέρ της σουννιτικής πλευράς. Όμως και πάλι κανένας σουννίτης δεν ισχυρίστηκε ποτέ ότι ο Μωάμεθ είχε διορίσει τον Μπακρ ως πρώτο Ιμάμη! Δεν υπάρχει μια ιστορική πηγή, η οποία να υποστηρίζει κάτι τέτοιο. Ωστόσο το θέμα αυτό είναι από τα πιο κρίσιμα σημεία του πρώιμου Ισλάμ, καθώς ακριδώς από αυτή τη στιγμή εκδηλώνεται ανοικτά και καθοριστικά η διαφορά μεταξύ Σιτών και Σουννιτών⁵⁴. Η πραγματικότητα είναι εντούτοις διαφορετικά αντίθετη, καθώς ο Μωάμεθ είχε υποδείξει τον Αλί, αναφερθεί στους Δώδεκα Ιμάμηδες απογόνους του Οίκου του και τοποθετήσει τη σειρά αυτή μέσα σε διαχρονικά ιστορικά πλαίσια. Αυτό το γεγονός απέρριψαν, όσοι συγκεντρώθηκαν σε ένα είδος παρασυναγωγής και, ενώ οι διαμάχες είχαν ξεσπάσει θυελλώδεις γύρω από τον αηδιασμένο ετοιμοθάνατο Μωάμεθ, με πλειοψηφία εξέλεξαν⁵⁵ χαλίφη (όχι Ιμάμη). Το πρόβλημα δεν είναι καθόλου απλό, διότι η επιλογή του Αμπού Μπακρ δεν έγινε με βάση μόνον τα προσωπικά προσόντα αλλά συνεπαγόταν ταύτιση με αντίθετες του Αλί απόψεις περί Ισλάμ και μουσουλμανικής κοινωνίας και κράτους. Το κόμμα (shia) του Αλί δεν υποστήριζε μόνον το πρόσωπο του γαμβρού του

μυθιστορηματικής μορφής που δεν ξεχνιέται εύκολα.

Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται το πρώτο τρίτο του βιβλίου, όπου οι παρεμβάσεις της αφηγήτριας με κομμάτια από τη δική της ζωή λειτουργούν σαν αντικατοπτρισμοί στα βιώματα δύο μοναχών γυναικών διαφορετικής γενιάς και εποχής. Αρχίζει να αναδύεται εδώ, μέσα από τις ιστορίες της, μια αρκετά πολύχρωμη και πολύχορδη Κανελίτσα, ψυχοκόρη στο πνιγηρό σπτικό της θείας Ειρήνης, που, ζωγραφισμένη με πετυχημένες πινελιές, είναι ίσως το πιο ολοκληρωμένο πρόσωπο της ιστορίας. Μερικές σκηνές ζωντανεύουν ειρωνικά τον κόσμο που πλάθει την Κανελίτσα, όπως το γαμπριάτικο γεύμα του Κωστή στο αρχοντικό της Ειρήνης, ή η Κυριακάτικη λειτουργία, όπου η αφηγήτρια αναγνωρίζει στη χουντική στρατηγία την κόρη της Κανελίτσας.

Αλλά στη συνέχεια της αφήγησης οι υποχρεώσεις δεν τηρούνται. Η αφηγήτρια δεν μπορεί ή δεν θέλει (αν λάβουμε υπόψη τις παρεμβολές της για τη συγγραφική της μέθοδο) να κρατήσει την

48. Η πρώτη αναφορά του κράτους Ιούδα είναι (Βασιλειών Β', ΙΣΤ, 6) ταυτόχρονα μία κατάδειξη του.

49. Όπως π.χ. Ιεζεκιήλ, Β', 17-18.

50. Κ. Μεγαλομμάτης, «Ο μύθος του περιπλανώμενου Ιουδαίου», ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ, Μάρτης 1986, σ. 26-33; «Ασσορμπανιπάλ Πάσχων», ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ, Γενάρης 1987, σ. 212-223 και «Ασσορμπανιπάλ Ερχόμενος», ΑΝΕΞΗΓΗΤΟ, Φλεβάρης 1987, σ. 44-54.

51. έ.α., σ. 46.

52. έ.α., σ. 46.

53. Αμπού Μπακρ δε σημαίνει τίποτα άλλο παρά «πατέρας Μπακρ» το πραγματικό όνομα δεν είναι παρά Μπακρ.

54. Κοσμάς Μεγαλομμάτης, «Αλλάχ ου Ακμπαρ: Ο Θεός είναι Μεγάλος. Η ιδεολογία των σιτών μουσουλμάνων οπαδών του Χομείνι. Η θεωρία του Δωδεκάτου Ιμάμη», ΤΕΤΑΡΤΟ, Δεκέμβρης 1985, σ. 47-51 και «Σουννίτες και Σιίτες: στη ρίζα της διαφοράς», ΕΠΟΠΤΕΙΑ, Γενάρης 1987, σ. 29-37.

55. Με ένα τρόπο άσχετο από τις ισλαμικές επιταγές για την περίπτωση αυτή, οι οποίες απαιτούν θεία υπόδειξη, ενόραση και πνευματική εξουσία.

Μωάμεθ αλλά και τη συγκεκριμένη θέση ότι ένας Ιμάμης (πνευματικός ηγέτης ενορασιακού χαρακτήρα) θα όφειλε να καθοδηγήσει και κυβερνήσει τη χώρα και όχι ένας χαλίφης (κυριολεκτικά «αντιπρόσωπος» του Θεού επί γης, ουσιαστικά όμως πολιτικοστρατιωτικός ηγεμόνας). Αν ο Ιμάμης ήταν και Χαλίφης δεν είχε ιδιαίζουσα σημασία. Αυτό είναι το επίκεντρο της καταγωγής της διαφοράς αυτής, όπου συμπτωματικά οι λιγότερο προσκολλημένοι στη Σούννα (παράδοση) ονομάζονται σουννίτες! Πρέπει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι πνευματικοί ηγέτες του πρώιμου Ισλάμ είχαν συνταχθεί με τον Αλί και ότι ο διαχωρισμός⁵⁶ σε μουχτατζιρίν (μεταναστεύσαντες εκ Μέκκας, κατά την Εγείρα) και σε ανσάρι (οικοδεσπότες της Μεδίνας), αν και υπαρκτός, δεν έπαιξε ρόλο στο θέμα της διαδοχής του Προφήτη και ως εκ τούτου αναφέρεται σε λάθος σημείο στο βιβλίο.

Προβληματικά παρουσιάζονται και οι θρησκευτικοί άξονες⁵⁷ του Ισλάμ. Ασφαλώς ο Ιησούς είναι ένας Προφήτης του Ισλάμ αλλά σίγουρα κατά το Ισλάμ δεν είναι ο Ιησούς⁵⁸ «ο νέος Αδάμ». Η έκφραση αυτή μόνο στον επίσημο χριστιανισμό αποδίδεται στον Ιησού, ενώ στο Ισλάμ και στην Εβραϊκή θρησκεία χαρακτηρίζει τον ερχόμενο, ή Μεσσία, ή Καθοδηγημένο (από τον Θεό, αραβ. Μάχντι), ο οποίος θα εμφανισθεί στο πλήρωμα του χρόνου αλλά – βεβαίως – δεν είναι ο Ιησούς. Συνεπώς να μεν «ο Ιησούς θα επανέλθει» στο Πλήρωμα του Χρόνου⁵⁹ αλλά αυτό θα συμβεί και σε παλαιότερους Προφήτες⁶⁰ και κατά το Ισλάμ και κατά τη Βίβλο⁶¹. Αλλά κυριότερο, κατά το Ισλάμ δε θα είναι ο Ιησούς ο οποίος θα «εξολοθρευθεί» τον Αντίχριστο⁶² και δεν υπάρχει η έννοια του Αντίχριστου στο Ισλάμ. Απλά, υπάρχει η διάσταση της σημερινής υλι(στι)κής κοινωνίας ως παρεκτροπής του ανθρωπίνου γένους, όπως διεργάστηκε ο Σατανάς. Μετά από μία σειρά εκπληκτικών γεγονότων άνευ προηγουμένου ο Καθοδηγημένος (Μάχντι) θα εξολοθρευθεί τη σημερινή κοινωνία και θα θέσει τα θεμέλια της τέλει κοινωνίας ειρήνης και ευθυδικίας. Η διαφορά μεταξύ αιτιικών και σουννιτικών αντιλήψεων περί του Πληρώματος του Χρόνου έγκειται κύρια στη συγκεκριμενοποίηση του Σιυτών ότι ο Καθοδηγημένος (Μάχντι) θα είναι ο Δωδέκατος Ιμάμης, απόγονος του Μωάμεθ, Μωάμεθ Ίμπν αλ Ασκαρί. Αντίθετα οι Σουννίτες δε δέχονται τη σειρά των Δώδεκα Ιμάμηδων και δεν ταυτίζουν τον Μάχντι, όμως – αντίθετα με το ό,τι παρατίθεται στο εγχειρίδιο αυτό⁶³ – δέχονται την έννοια του Πληρώματος του Χρόνου και του Ερχομένου. Έτσι, «ο κύκλος κλείνει με το κήρυγμα» του Μωάμεθ αλλά ο «κύκλος» αφορά τον κόσμο από τον Κατακλυσμό μέχρι τη Δεύτερη Έλευση και ο Μωάμεθ είναι ο τελευταίος των προφητών, ακριβώς επειδή ο Ερχόμενος δεν είναι προφήτης αλλά κάτι το τελειώς ιδιαίτερο. Όσο δε για την «κρυφή έννοια», δηλ. το εσωτερικό νόημα ορισμένων αποσπασμάτων του Κορανίου, αυτή γίνεται αποδεκτή και από τους δύο κλάδους του

αρχική της οπτική γωνία και η ιστορία εξελίσσεται περισσότερο σε μετάδοση δικών της παιδικών αναμνήσεων που προσπαθούν να αγκαλιάσουν την κατοχή και τον εμφύλιο. Εισβάλλει μια πλειάδα μάλλον ασήμαντων συγγενών της αφηγήτριας που έχουν λίγη ουσιαστική σχέση με την ίδια ή την Κανελίτσα.

Η περιγραφή και η δράση των προσώπων αυτών και της εποχής τους παραμένει αχνή και κινότοπη. Οι προσωπικές αναμνήσεις είναι αχάριστη πρώτη ύλη, όταν δεν αποκτήσει την αυτοτέλεια λογοτεχνικού μύθου. Διαλύεται κατά πολύ η Κανελίτσα μέσα σ' ένα παρελθόν που αραδιάζεται χωρίς να ζωντανεύει, ξεπέφτοντας στην ανεκδοτολογία. Παράλληλα, το ύφος, από το οποίο δε λείπει ευαισθησία και δηκτική παρατηρητικότητα, κατεβαίνει ως το επίπεδο τετριμμένης ρητορείας μιας οργισμένης νέας, σε βάρος της διατήρησης μιας ισορροπίας στη σχέση και ανάπτυξη χαρακτήρα των δυο γυναικών. Κρίμα γιατί θα θέλαμε να τις γνωρίσουμε καλύτερα.

ΚΡΙΤΩΝ ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

56. έ.α., σ. 59.

57. έ.α., σ. 48.

58. Αραβ. Ισά.

59. Η έκφραση «το τέλος των χρόνων» είναι αδόκιμη και ανακριβής.

60. Οι δόκιμοι όροι «ναμπί» (από το αρχαίο ασσυριακό Θεό Ναμπού της Σοφίας), «πειγαμπέρ» και «ρασούλ» δε σημαίνουν κυριολεκτικά «προφήτης» ή μάντης», αλλά γενικότερα επιλεγμένο από το θεό ιερό πρόσωπο και έτσι – διαφορετικά από τη χριστιανική ορολογία – περιλαμβάνουν πρόσωπα, όπως ο Νιύε, ο Αβραάμ, ο Δαυίδ, ο Σολομών και ο ίδιος ο Ιησούς.

61. Ο Ηλίας, Προφήτης και του Ισλάμ, θα προηγηθεί του Ερχομένου λίγο πριν το Πλήρωμα του Χρόνου (Μαλαχίας, Δ, 5 και Κατά Μάρκον, Θ, 12-13).

62. Όπως εσφαλμένα διατείνεται ο συγγραφέας έ.α., σ. 48.

63. έ.α., σ. 49.

Ισλάμ. Με περισσότερη προσοχή δε θα εξελάμβανε⁶⁴ ο συγγραφέας τον κατακλυσμό του Νώε ως... διδακτικό στοιχείο, το οποίο αναγγέλλει «τον κολασμό των απίστων».

Δεν είναι το Κοράνι και η εμμονή στα «κλασικά αραβικά» στα οποία έχει γραφτεί, η αιτία της τομής και διαφοροποίησης ανάμεσα στα γραπτά και προφορικά, στις διαλέκτους και την... «επιστημονική»⁶⁵. Το πρόβλημα αυτό σχετίζεται με την πρωτοϊσλαμική παράταξη των Σουουμπίγιε⁶⁶, οι οποίοι δεν εκφράζουν ποσώς κάποιον «πατριωτισμό ή εθνικισμό πριν την εμφάνισή του». Το όλο θέμα σχετίζεται με ό,τι έχει προαναφερθεί αναφορικά με τους Ομηρίτες κατοίκους της αρχαίας Υεμένης. Η καθοριστική για σήμερα ακόμη και για την εξωτερική πολιτική μιας χώρας κατάσταση περιγράφεται πολύ απλά: *δεν υπάρχουν Άραβες*. Όλοι οι πληθυσμοί των θεωρουμένων «αραβικών» χωρών *δεν είναι αραβικοί αλλά αραβόφωνοι*. Αυτοί οι πληθυσμοί ήταν Αραμαίοι (ΝΔ Περσία, ΝΑ Τουρκία, Ιράκ, Συρία, Ιορδανία, Λίβανος, Ισραήλ), Ομηρίτες (Βόρεια και Νότια Υεμένη, Ομάν), Κόπτες Αιγύπτιοι (Αίγυπτος, Λιβύη, βόρειο Σουδάν), Βέρβεροι (Τυνησία, Αλγερία, Μαρόκο, Μαυριτανία) ή λοιποί Αφρικανοί (Νότιο Σουδάν, Σομαλία κ.λπ.). Ήταν δηλαδή φυλετικά και γλωσσικά συγγενείς (ιδιαίτερα οι Αραμαίοι) των Αράβων του κέντρου της χερσονήσου. Οι πληθυσμοί αυτοί θαυμαία εξαραβίστηκαν, σιγά-σιγά μέσα στην πάροδο των αιώνων και κύρια για οικονομικούς συμφεροντολογικούς λόγους, ήταν εκ των πραγμάτων αναγκασμένοι να χρησιμοποιούν την επίσημη γλώσσα της χώρας τους. Βέβαια ακόμη και σήμερα υπάρχουν μεγάλες μη αραβόγλωσσες μειοψηφίες στις χώρες αυτές, οι οποίες συχνά φθάνουν στο ήμισυ του πληθυσμού (όπως οι Βέρβεροι στο σύνολο του Μαγρέμπ: Τυνησία, Αλγερία, Μαρόκο και Μαυριτανία και οι αφρικανοί στο Σουδάν). Όπως το πρόβλημα έγκειται στο ότι όλοι οι πληθυσμοί αυτοί εξαραβίστηκαν μόνο γλωσσικά και όχι φυλετικά, καθώς οι ολιγάριθμοι Άραβες, οι οποίοι βγήκαν από το κέντρο της χερσονήσου για να καταλάβουν σύντομα το χώρο ανάμεσα στο Γιβραλτάρ και την Κίνα, χάθηκαν μέσα στα πολυάριθμα και ποικίλα φυλετικά στρώματα αυτών των χωρών. Καθώς ολόκληρος ο αραβικός πληθυσμός της χερσονήσου δεν ισοδυναμούσε με αυτόν μιας μόνης μεγάλης πόλης της εποχής, όπως η Αντιόχεια ή η Αλεξάνδρεια. Ακόμη και τον προηγούμενο αιώνα οι αντιστοιχίες των αραβόφωνων αυτών των χωρών ήταν μικρότερες, διότι καμία κεντρική διοίκηση δεν είχε – για λόγους παραμονής στην εξουσία – εξαγγείλει μια παναραβική πολιτική, η οποία άλλωστε εισήλθε στο χώρο ως συνεπαγόμενο του εθνικισμού, μιας εντελώς ξένης και άσχετης με το Ισλάμ θεωρίας.

Θα είχε προσιδιάζον ενδιαφέρον να αναπτυχθούν εκτενέστερα οι λόγοι της τόσο εύκολης απόσπασης των ανατολικών ρωμαϊκών επαρχιών και της κατάρρευσης της σασανιδικής Περσίας. Η μεγάλη δυσαρέσκεια κατά της κεντρικής εξουσίας της Κων-

64. ε.α., σ. 49

65. ε.α., σ. 51.

66. Σουουμπίγιε (ε.α., σ. 56) δεν είναι απλά κάποιο πιστό μουσουλμάνο μη αραβικής καταγωγής, αλλά ολόκληρο κίνημα όχι της περιόδου του Προφήτη αλλά μεταγενέστερο των αραβικών κατακτήσεων, το οποίο ωστόσο διάρκεσε για τους πρώτους ισλαμικούς αιώνες διακηρύσσοντας ότι οι μη αραβικής καταγωγής μουσουλμάνοι, καθώς ήταν πολύ ανώτερης παιδείας και πολιτισμικού επιπέδου, ήταν πιο ικανοί να κατανοήσουν τον εσωτερισμό του Ισλάμ, ενώ οι Άραβες δεδουίνιοι παρά την προσχώρησή τους – επιφανειακή και ανούσια – στο Ισλάμ παρέμεναν απαίδευτοι, ακαλλιέργητοι και αμόρφωτοι.

ΕΚΤΩΡ ΜΠΙΑΝΚΙΟΤΙ

Δίχως τό έλεος
του Χριστού

Έγραψαν για τό βιβλίο

... Ένα αληθινά μεγάλο μυθιστόρημα.

Le Point

Ένας γάλλος συγγραφέας, πού έρχεται από τόπους άλλους, φέρνοντας ένα λαμπρό και συνάμα οδυνηρό πλοΐτο: τό ταλέντο.

L'Express

Όπως ο Πολωνός Κόνραντ και ο Ρώσος Ναμπόκωφ συγκαταλέγονται μεταξύ των μεγαλύτερων συγγραφέων τής αγγλικής γλώσσας, έτσι και ο Ίταλοαργεντίνος Μπιανκιότι θεωρείται από τους μεγαλύτερους συγγραφείς τής γαλλικής γλώσσας. Στόν Έκτορα Μπιανκιότι άνακαλύπτουμε έναν απόγονο του Προύστ.

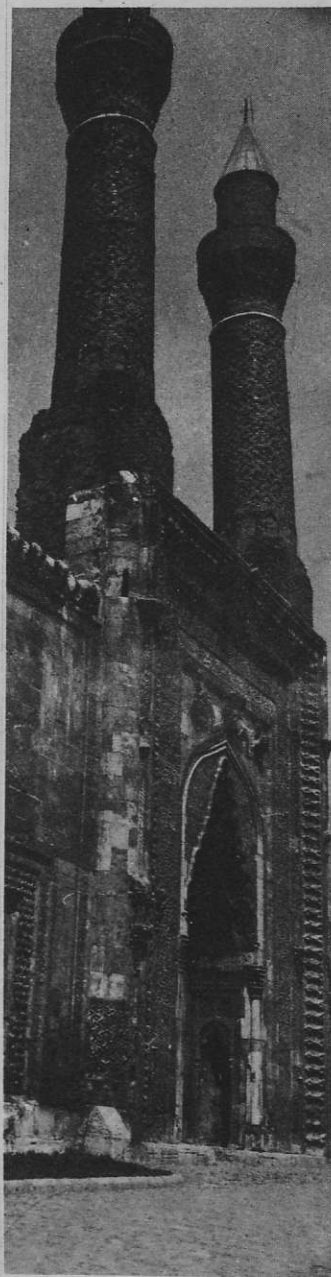
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομιχάλη 9, ΑΘΗΝΑ

σταντινούπολης, ήταν τόσο έντονη ανάμεσα στους ανατολικούς πληθυσμούς, ώστε πολλοί ερμηνεύουν τη θρησκευτική διαφοροποίησή τους – μέσω όλων των ρευμάτων, τα οποία απελπισμένα η Κωνσταντινούπολη αποκάλυψε ως αιρετικά – ως μέσον εθνικής και λαϊκής αντιπαράθεσης. Όμως δεν ήταν ούτε η βαριά φορολογία, ούτε οι στρατιωτικές υποχρεώσεις, ούτε οι συχνές καταστροφές από τους περσορωμαϊκούς πολέμους (ιδιαίτερα αυτούς του 6ου αι.) το κεντρικό σημείο των ακανθωδών σχέσεων. Ανάμεσα στους ανατολικούς πληθυσμούς και τον ελληνόφωνο κόσμο και (από το 610) δημόσια διοίκηση υπήρχε ένα βαθύ πολιτισμικό χάσμα, το οποίο προξένησε και τις ενδοχριστιανικές έριδες: ουσιαστικά ένας διαφορετικός τρόπος νόησης και μεθοδολογία σκέψης, αυθεντικά ανατολικής, χαρακτήριζαν τους χριστιανικούς αραμαϊκούς, συριακούς, περσικούς, αρμενικούς και κοπτικούς πληθυσμούς παρά το γεγονός ότι ο επίσημος χριστιανισμός της Ρώμης και της Νέας Ρώμης ήταν αποκλειστικά δυτικός ορθολογιστικός (αριστοτελοπλατωνικός). Εντέλει, εκπρόκειτο καθαρά περί άλλων χριστιανισμών στην Ανατολή, οι οποίοι ήσαν όμως εξαιρετικά κοντινοί στο επίσης ανατολικής μεθοδολογίας νόησης Ισλάμ. Το πράγμα φάνηκε μέσα σε λίγα χρόνια.

Από την άλλη πλευρά η σαρωτική εξαφάνιση της Περσίας κατέδειξε τα εγγενή αδιέξοδα των τεράστιων θρησκευτικών προβλημάτων της χώρας και την απελπιστική έλλειψη γερών θεμελιών εξουσίας. Όμως θα ήταν χρήσιμο να παρουσιαστεί η πραγματική όψη της περσικής αντίστασης: η προσχώρηση στο σιιτικό Ισλάμ ως μέθοδος αντιπολίτευσης στην αραβική διοίκηση της Δαμασκού και μεταγενέστερα της Βαγδάτης. Πέραν από τις «μεμονωμένες αντιδράσεις»⁶⁷ των Περσών στο οροπέδιο, πολλοί ονειροπόλοι εθνικιστές της εποχής συγκεντρώθηκαν στο Γκιλάν, περιοχή ανάμεσα στην οροσειρά Ελμπούζ και την Κασπία Θάλασσα και εκεί εξυφάνθηκε για να παρουσιαστεί μεταγενέστερα από τον Παραδεισένιο (περσ. Φερντοουσί) μέσα στο Σαχναμέ η σύνθεση του εθνικού περσικού παρελθόντος με το σιιτικό ισλαμικό παρόν.

Εξίσου αναγκαία υπόμνηση είναι ο συσχετισμός της επικράτησης ορισμένων σιιτικών παρακλαδιών στο Λίβανο και τις συριακές ακτές (είτε σαν καθαυτό Σίιτες, είτε σαν Αλαουίτες) με την πρότερη σ' αυτά τα σημεία διαδεδομένη λατρεία του Άδωνη, της οποίας πολλά χαρακτηριστικά επιδιώνουν στις περι Άλί δοξασίες των εντοπίων.

Ηοπτική και η όλη προσέγγιση του ρόλου του Μωαβιά (Μουαουίγιε)⁶⁸ είναι λαθεμένη. Ο Μουαουίγιε υπήρξε ένας κατ' όνομα μουσουλμάνος διεφθαρμένος στρατιωτικός, ο οποίος εξήλεψε τα κλέη των ρωμαίων και περσών αυτοκρατόρων αυτοανακηρυχθείς «Χοσρόης των Αράβων». Αυτό το σημείο μπορεί άνετα να χρησιμοποιηθεί ως παράδειγμα για το πόσο κακός οδηγός μπορεί να είναι η δυτική βιβλιογραφία. Παρακολουθώντας τους καλύτερους δυτικούς ισλαμολόγους έχει κάποιος την εντύπωση ότι εδράζουν κάθε έρευνα και προσέγγισή τους πάνω στα τετελεσμένα εκλαμβάνοντάς τα πάντοτε ως *de jure* καταστάσεις και δικαιωμένες περιστάσεις. Αυτό αποτελεί έναν εντελώς εξωτερικό τρόπο προσέγγισης και καμιά βαθιά κατανόηση δεν είναι δυνατό να προκύψει από κάτι τέτοιο. Πέραν τούτου αλλοιώνεται στα μάτια του αναγνώστη η ίδια η ιστορία και η συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, εφόσον η συγκεκριμένη κατάσταση δεν είχε τόσο τότε, όσο και

67. έ.α., σ. 61.

68. έ.α., σ. 64-67.

στη συνέχεια, εκληφθεί ως δικαιωμένη και αποδεκτή. Έτσι, με τις εκφράσεις «δραματικός θάνατος του Ουθμάν», ή «τιμωρία των υπαιτίων του μαρτυρικού θανάτου», ή «οι Ουμάγια είχαν θεωρησει το θάνατο του Ουθμάν ως σχέδιο υφαρπαγής της πολιτικής εξουσίας απ' αυτούς» είναι εκτός τόπου και χρόνου ακριβώς επειδή οι Ουμάγια δεν δικαιούνται καμιάς πολιτικής εξουσίας και επειδή οι τότε μουσουλμάνοι θεωρούσαν την πολιτική εξουσία των Ουμάγια ως παράνομη απόπειρα αλλοίωσης του Ισλάμ. Όταν πά-λι γίνεται αναφορά στη μάχη του Σιφίν το 657 και στο τέχνασμα του σεληνιακού Μοαουίγιε να κρεμάσει φύλλα Κορανίου στις λόγ-χες των ήδη ηττημένων στρατιωτών του, πρέπει να γίνει η σωστή ερμηνεία του φαινομενικά περίεργου γεγονότος (ότι αν στη συνέ-χεια επετίθετο ο Αλί, είτε νικούσε είτε όχι, θα έχανε τα ισλαμικά πειστήριά του, καθώς θα είχε στραφεί ενάντια στο Κοράνι, και ότι - στην πραγματικότητα - ούτε καν υπήρχε μία πιθανότητα ένας αυθεντικά πιστός, όπως ο Αλί, να επιτεθεί κατά στρατιωτών προ-τεινόντων, έστω εικονικά και ψευδεπίγραφα, φύλλα Κορανί υ) και όχι μία υστερόχρονη δυτική κριτική (δε διείδε την παγίδα).

Εξαιρετικά αξιόλογη είναι ωστόσο η περιγραφή της αντιπαλό-τητας Μεσοποταμίας - Συρίας, ή Δαμασκού-Βαγδάτης (αρχικά της μεγάλης ισλαμικής πόλης Κούφα), ή Ομεΐδων - Αβασιδών, ή (σε σύγχρονη ορολογία Συρίας - Ιράκ). Θα έπρεπε να τονισθεί όμως ότι η αντιπαλότητα αυτή δεν προϋπήρχε καθόλου κατά την μεσανατολική αρχαιότητα, όταν η «Συρία»⁶⁹ ήταν μία απλή ασσυ-ριακή περιφέρεια⁷⁰.

Η αναφορά στη «μεταφορά» του πολιτικού - διοικητικού κέν-τρου από τη Χετζάζη (Μέκκα - Μεδίνα) στη Δαμασκό, έτσι όπως αντιισλαμικά επιχειρήθηκε από τον Μοαουίγιε, χρειάζοταν βαθύ-τερη ανάλυση: δεν «εγκατέλειψε» ο αντιισλαμικός χαλίφης τις δύο ιερές πόλεις «στο θρησκευτικό τους ρόλο», διότι απλούστατα οι πόλεις με θρησκευτικό ρόλο στο Ισλάμ έχουν αδιαχώριστα για την κάθε περίπτωση και πολιτικό ρόλο! Ο Μοαουίγιε όμως ε γνώριζε ότι δε θα μπορούσε επ' ουδενί να επιδοθεί στον αυτοκρατορικό αντιισλαμικό ρόλο του μέσα στο βαθύτατα ισλαμικό (σιιτικό) πε-ριβάλλον της Μεδίνας ή της Μέκκας, όπου θα είχε ένα οικτρό τέ-λος, σύμφωνα με την ευχή της πλειοψηφίας των μουσουλμάνων. Η ίδια η υφή του ισλαμικού παγκόσμιου πολιτικού - θρησκευτικού ρόλου της Μεδίνας ενοχλούσε τον Μοαουίγιε και εμπόδιζε τα στε-νά εθνικά⁷¹ όρια των αντιισλαμικών στόχων του.

Ιδιάζουσα σημασία έχει αυτό το ιστορικό πλαίσιο και για τους σημερινούς μουσουλμάνους και τα ισλαμικά κινήματα, των οποίων η ιδεολογία, ο προβληματισμός, οι στόχοι και οι επιδιώ-ξεις είναι στην Ελλάδα είτε άγνωστοι, είτε λόγω παραπληροφόρη-σης παρεξηγημένοι. Έχει μεγάλη σημασία να καταλάβουμε ότι για το σημερινό μουσουλμάνο με τον Μοαουίγιε άρχισε μια εντελώς καταδικασμένη, άθλια όσο και καταστροφική, περίοδος δήθεν ισ-λαμικών δυναστειών και εξουσιών, οι οποίες φθάνουν μέχρι σήμε-ρα και τις οποίες καλείται ο ίδιος ο μέσος μουσουλμάνος από την πίστη του να ανατρέψει.

Όσο για το «αραβοϊσλαμικό» κράτος⁷² του Μοαουίγιε, αυτό εί-ναι εντελώς αχαρακτήριστο, εφόσον - όπως προαναφέραμε - στα πλαίσια του αρχαίου κράτους των Ομεΐδων οι Άραβες ήταν κα-

Αιγόκερως/Τέχνη

ANTONEN ARTO

• Βαν Γκογκ

ΔΗΜΟΣ ΘΕΟΣ

• Εικόνες

• Το ιερό και το αισθητικό

ΠΟΛΥ ΚΑΣΣΑ

• Το συνειδητό μάτι

Φ.Τ. ΜΑΡΙΝΕΤΤΙ

• Μανιφέστα

του Φουτουρισμού

ΑΝΤΡΕ ΜΠΡΕΤΟΝ

• Πάμπλο Πικάσσο

και Μαξ Ερνστ

ΣΑΛΒΑΝΤΟΡ ΝΤΑΛΙ

• Παρανοϊκοκριτική

ΦΑΙΔΩΝ ΠΑΤΡΙΚΑΛΑΚΙΣ

• Ιστορία της

σκηνογραφίας

• Το ρεαλιστικό

το ερωτικό

και το υπερβατικό

στη ζωγραφική

ΤΡΙΣΤΑΝ ΤΖΑΡΑ

• Μανιφέστα

του Ντανταϊσμού

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

• Τα κόμικς

69. Ονομασμένη Αράμ-Ναχραϊμ από τους κατοικούντες το χώρο Αραμαίους.

70. Άλλωστε το ίδιο το όνομα πιστοποιεί αυτό, καθώς προέρχεται κατ' αποκοπή από το «Ασουρία», όπως σωστά ετυμολόγησε ήδη ο Ηρόδοτος.

71. Όπως χρησιμοποιείται ο όρος στην Παλαιά Διαθήκη και στα Ευαγγέλια.

72. έ.α., σ. 67.

τά πολύ μικρότερη μειοψηφία και από τους μουσουλμάνους. Παρά μόνον αν αυτός ο όρος σημαίνει την ταυτόχρονη ύπαρξη του Ισλάμ (των πιστών και του κλήρου) με την εθνική εξουσία (αυλή, διοίκηση και στρατός) του Μοαουίγιε στο κράτος αυτό.

Στις αναφορές στον Δωδέκατο Ιμάμη⁷³ επισημαίνουμε την αντίφαση με όσα αποδίδονται στον Ιησού⁷⁴, διότι τελικά δεν υπάρχουν δύο Μεσσίες σε καμιά θρησκεία! Άλλωστε ο Δωδέκατος Ιμάμης δεν εξαφανίστηκε το 874 αλλά το 941. Αν και προαναφερθήκαμε στο θέμα, χρειάζεται εδώ να τονίσουμε το άκυρο της πρότασης «ο θάνατος δεν έχει επιρροή επί του Ιμάμη», διότι στη Βαγδάτη (Καζιμίγιε), τη Σαμάρρα, την Κερμπαλά, το Νατζάφ και τη Μασάντ υπάρχουν τα τεμένη με τους τάφους των ένδεκα πρώτων Ιμάμηδων και συνεπώς δεν είναι «γι' αυτό» που «και ο δωδέκατος Ιμάμης... απεκρύβη»! Όπως προαναφέραμε και για τους σουννίτες υπάρχει Αποκάλυψη, Πλήρωμα του Χρόνου και Μεσσίας και αντίθετα με όσα διατείνεται ο συγγραφέας⁷⁵, υπάρχει και πολιτική διάσταση των θεμάτων αυτών στις σουννιτικές αντιλήψεις.

Σωστά δίνονται ωστόσο οι λόγοι της άμεσης διάδοσης του Ισλάμ στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντίου⁷⁶, θέμα στο οποίο ήδη αναφερθήκαμε, αλλά η Περσική «αυτοκρατορία των Σασανιδών» δεν αντιμετώπιζε τα ίδια κοινωνικά προβλήματα με την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία! Επίσης σωστά δίνονται οι κοινωνικές τάξεις του πρώιμου κράτους των Ομειαδών⁷⁷, οι αραβορωμαϊκές αντιπαραθέσεις⁷⁸, ο ρόλος των παλαιών ρωμαϊκών διοικητικών αρχών στο μουσουλμανικό κράτος⁷⁹, το θέμα της γαιοκτησίας⁸⁰, η οργάνωση της κοινωνίας⁸¹, θέματα ασφαλώς σημαντικά αλλά όχι πρωτεύοντα και καθοριστικά για τους ίδιους τους μουσουλμάνους.

Αρκετά καλά παρουσιάζεται η δυναστεία των Αβασιδών⁸² και η μεγάλη άνοδος των γραμμάτων και των τεχνών στη Βαγδάτη, όπως και η σιιτική αντιπαραθέση και τα κοινωνικά προβλήματα της χώρας. Υπάρχουν σημαντικές ωστόσο ελλείψεις, διότι καιριές πλευρές δε φωτίζονται καθόλου. Αν η Βαγδάτη ήταν φιλοσοφικό-πνευματικό κέντρο του κόσμου και οι τότε φιλόσοφοι και λόγιοι σίτες, πώς όλα αυτά συνέβησαν επί της σουννιτικής εξουσίας των Αβασιδών; Ολόκληρο το θέμα της Ουικάλα, ενός υπογείου δικτύου Γνώσης και πληροφοριών, αποτελεί τόσο στοιχείο της Ιστορίας, όσο και της ίδιας της Εκπαίδευσης και Παιδείας των μεταγενέστερων μουσουλμάνων. Στην επιφάνεια της Βαγδάτης οι Φιλόσοφοι συζητούσαν με τους ηγεμόνες, στην υπόγεια όμως πραγματικότητα προετοιμάζαν το τέλος της κοσμικής εξουσίας και ιδεολογίας τους.

Όπως προαναφέραμε, η αποσπασματική αναφορά των Οθωμανών στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου τού στερεί κάθε τοπική και χρονική κάλυψη του τίτλου του. Ωστόσο η ίδια η περίοδος των Σταυροφοριών προσφέρεται ιδιαίτερα για να ανεύρουμε τις ρίζες της αντιδυτικής πολιτικής ιδεολογίας του σύγχρονου Ισλάμ...

Το τελικό συμπέρασμα είναι μάλλον ενόητο μετά την προηγούμενη ανάλυση: η περιγραφή των κοινωνικών και οικονομικών καταστάσεων των μουσουλμανικών χωρών είναι κάτι το εύκολο για τη δυτική προσέγγιση, η οποία όμως προσκόπτει δραματικά σε

73. έ.α., σ. 71.

74. έ.α., σ. 48.

75. έ.α., σ. 73-74.

76. έ.α., σ. 76-77.

77. έ.α., σ. 80-84.

78. έ.α., σ. 85-89.

79. έ.α., σ. 96-98.

80. έ.α., σ. 96-98.

81. έ.α., σ. 99-109.

82. έ.α., σ. 119-146.

κάθε ιδεολογικό - φιλοσοφικό θέμα του Ισλάμ. Τα αίτια της ακατανόησής δεν είναι τόσο επιφανειακά όσο η 14αίωνα διαμάχη Ισλάμ - Χριστιανισμού, ή η σημερινή πολιτική αντιπαράθεση. Τα βαθύτερα αίτια θρίσκονται στο ίδιο το σύστημα εκπαίδευσης του δυτικού κόσμου, το οποίο καθοριστικά προϋδεάζει και προοχηματίζει τρόπους αντίληψης και προσέγγισης του Ισλάμ, τους οποίους - φαίνεται - κορυφαίοι δυτικοί επιστήμονες δεν κατορθώνουν να υπερκεράσουν, ή να ανατρέψουν. Στα «καθ' ημάς» η κατάσταση είναι πολύ χειρότερη, ήδη λόγω του γενικώς χαμηλού επιπέδου έρευνας, επιστήμης και πανεπιστημιακών σπουδών, αλλά επίσης διότι η ελληνική παιδεία πάσχει από τη γενικότερη επίδραση της ορθόδοξης εκκλησίας (πράγμα το οποίο απουσιάζει από την ορθολογιστική επιστημονική παιδεία των δυτικών ευρωπαϊκών χωρών). Κυριότερο όμως αίτιο παραμένει η διαφορετική μεθοδολογία νόησης και ο εντελώς άλλος τρόπος σκέπτεσθαι ο οποίος, ασυρριακός - διβλικός στην καταγωγή του, διασώζεται μέσα στο Ισλάμ αλλά έχει εντελώς απεμποληθεί στην αριστοτελική - καρτεσιανή Δύση και τη μαρξιστική Ανατολή.

ΚΟΣΜΑΣ ΜΕΓΑΛΟΜΜΑΤΗΣ

τα βήματα του χρόνου και η χρονική τους διάρκεια

ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ: Τα βήματα του χρόνου. Σημειώσεις Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Αθήνα, Διάττων, 1987. Σελ. 196.

Αν πέσει στα χέρια μας ένα βιβλίο, στο οποίο αναδημοσιεύονται άρθρα από παλαιότερες εφημερίδες και περιοδικά, - λόγω της κάποιας χρονικής απόστασης που μεσολάβησε από την πρώτη δημοσίευση μέχρι τη συλλογική παρουσίασή τους σε τόμο - είναι πιθανόν να υποθέσουμε ότι η ύλη του βιβλίου αυτού είναι ξεπερασμένη σε σχέση με άλλα βιβλία που έχουν πιο πρόσφατο περιεχόμενο. Το αναπόφευκτο όμως αυτό μειονέκτημα μπορεί να αντιμετωπισθεί με διάφορους τρόπους, και κυρίως με τη σωστή επιλογή των αναδημοσιευμένων κειμένων. Αυτή πρέπει να γίνεται προσεκτικά από τον συγγραφέα με γνώμονα το εκδηλωθέν στο μεταξύ ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού για θέματα που τυχόν εμπεριέχονται στην εργογραφία του.

Εξάλλου είναι πολύ βασικό το να μπορέσει να δει ο ίδιος αντικειμενικά κατά πόσον το άλφα ή το βήτα άρθρο του άντεξε στην πάροδο του χρόνου και αν ώθησε παράλληλα και άλλους ερευνητές, κατά το μεσολαβήσαν διάστημα, σε συναφείς αναζητήσεις. Αν μάλιστα τα επιλεχθέντα για αναδημοσίευση άρθρα έχουν θεματική συγγένεια μεταξύ τους, τότε ο αναγνώστης θα έχει την ευκαιρία να εμβαθύνει περισσότερο στο εξεταζόμενο θέμα και να κατανοήσει πληρέστερα τους σχετικούς προβληματισμούς του συγγραφέα και τις προτεινόμενες θέσεις του.

Στην κατηγορία των επιτυχημένων αναδημοσιεύσεων συγκαταλέγονται και Τα βήματα του χρόνου του Δημήτρη Δασκαλόπουλου. Πρωτοκυκλοφόρησαν σαν άρθρα στην εφ. «Το Βήμα»

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΔΙΑΒΑΣΩ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Α. Μεταξά 26, Αθήνα - 106 81

Σύνταξη: 36.40.487
Λογιστήριο: 36.40.488
Διαφημίσεις: 36.42.789
Συνδρομές: 36.42.765

Τεύχος 190

27 Απριλίου 1988

Τιμή: Δρχ. 500

Ιδρυτής: Περικλής Αθανασόπουλος

Διευθυντής: Γιώργος Γαλάντης

Σύνταξη: Κατερίνα Γρουπνησιώτου, Βασίλης Καλαμάρας, Κώστας Καλημέρης, Ηρακλής Παπαλέξης, Νένη Ράις, Βάσω Σπαθή, Καίτη Τοπάλη, Γιάννης Φέφτης

Οικονομικός υπεύθυνος: Βάσω Σπαθή

Συνδρομές: Κατερίνα Γρουπνησιώτου

Διαφημίσεις: Ηρακλής Παπαλέξης

Σελιδοποίηση-Μοντάζ: Νένη Ράις

Γλωσσική επιμέλεια-Διορθώσεις: Βίκυ Κωτσοβέλου

Στοιχειοθεσία: Φωτόκτυπα ΕΠΕ. Υμηττού 219, τηλ. 75.16.333

Φωτογραφίες-Μοντάζ: Ι. Χριστοδουλάκος - Ι. Κοργιάλας Ο.Ε., Α. Μεταξά 26, τηλ. 36.41.134

Εκτύπωση: Αφοί Τσαλδάρη Ο.Ε., Φυλής 35, Καματερό, τηλ. 26.10.918

Βιβλιοδεσία: Νικ. Κατριδάνος και Σία Ο.Ε., Στ. Γονατά 48, τηλ. 57.49.951

Διανομή: Νέο Πρακτορείο Τύπου

Ιδιοκτήτης-Εκδότης: Γιώργος Γαβαλάς

Κεντρική διάθεση:

Αθήνα:
Πομόνης Διονύσιος
Ζαλόγγου 1
τηλ. 36.20.889

Θεσσαλονίκη:
Βιβλιοπωλείο
Μ. Κοτζιά και Σία
Τσιμισκή 78
τηλ. 279.720, 268.940

Υπεύθυνος τυπογραφείου:
Βαγγέλης Παπαθανασόπουλος
Υμηττού 219

Εξόφυλλο:
Γιώργος Γαλάντης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	16
ΡΕΠΟΡΤΑΖ: Φ.Π.Α. - ΒΙΒΛΙΟ (Γράφει ο Μπ. Καθροχωριανός)	17
ΕΡΕΥΝΑ: Η «Ελλάς» του Shelley και η ελληνική επανάσταση του 1821 (Γράφει ο Κ. Κόνσταν)	19

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Δημήτρη Πλάκα: Χρονολόγιο Ν. Καζαντζάκη	26
Ελένης Καζαντζάκη: Ο άνθρωπος Καζαντζάκης	34
Οι απόψεις του Ν.Κ. για τη δημοτική γλώσσα	36
Γ. Ανεμογιάννη: Ο Καζαντζάκης σεναριογράφος	39
Μαίρη Σταύρου: Το μυθιστόρημα στον Ν.Κ.	46
Νικηφόρου Βρεττάκου: Μια αλλιότιχη Οδύσσεια	51
Αριστοτέλη Νικολαΐδη: Ο στοχαστής Κ. και το έπος του	54
Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ: Ο καζαντζακικός αντι-ήρωας	58
Γιώργου Σταματίου: Το ονειρικό στοιχείο στη ζωή και στο έργο του Κ.	63
Ε. Οικονομίδου-Krstitch: Οι φιλοσοφικές επιδράσεις στην πνευματική περιπέτεια του Ν.Κ.	70
Κώστα Μιχαηλίδη: Οι μεταφυσικές αναζητήσεις του Ν.Κ.	83
Βρασίδα Καραλή: Μερικές ερμηνείες της Ασκητικής	89
Βασίλη Καλαμαρά: Εργογραφία Ν.Κ.	99

ΟΔΗΓΟΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΕΠΙΛΟΓΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ: Γράφει η Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη	107
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ: Γράφει ο Κώστας Χωρεάνθης	109
ΠΑΙΔΙΚΑ: Γράφει ο Μάνος Κοντολέων	112
ΤΕΧΝΕΣ: Γράφει η Μαρία Μεντζελοπούλου	113
ΓΛΩΣΣΑ: Γράφει η Πηνελόπη Στάθη	115
ΠΟΙΗΣΗ: Γράφει η Ελένη Χωρεάνθη	116
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ: Γράφουν οι Ηλίας Κεφάλας και Χρ. Παπαγεωργίου	118
ΔΟΚΙΜΙΑ: Γράφει ο Βαγγέλης Πανταζής	122
ΙΣΤΟΡΙΑ: Γράφουν οι Νικ. Φορόπουλος, Δ. Ι. Λοΐζος και Κοσμάς Μεγαλομιάτης	124
ΜΕΛΕΤΕΣ: Γράφουν οι Δέσποινα Λάλα-Κριστ, Γεράσιμος Ζώρας και Αποστόλης Ανδρέου	145
ΠΛΑΙΣΙΟ: Γράφουν οι Γεράσιμος Ζώρας, Ηλίας Κεφάλας, Μαρία Μεντζελοπούλου, Κρίτων Χουρμουζιάδης και Θοδωρής Ψαλιδόπουλος	

ΔΕΛΤΙΟ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΚΡΙΤΙΚΟΓΡΑΦΙΑ

στο επόμενο «Διαβάσω»
αφιέρωμα στον Θουκυδίδη